

SVERRE BAGGE

## Forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn

Gustav Storm fremsatte i 1886 det som i lang tid har vært alminnelig akseptert lære om forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn: Kongespeilet må ha lånt sine tekster fra Det gamle testamente fra Stjórn, fordi disse tekstene er så likt gjengitt i de to verkene og samtidig avviker så mye fra Vulgata at det er tvingende nødvendig å regne med en forbindelse. Storm fant at Stjórns bibeltekster avvek noe mindre fra Vulgata enn Kongespeilets og sluttet derfor uten videre at Stjórns versjon var eldst.<sup>1</sup> Dessuten gikk han vel ut fra som selvsagt at forfatteren av Kongespeilet måtte ha lånt fra bibeloversettelsen og ikke omvendt. Dette må være forklaringen på at hverken Storm eller de som senere skrev om forholdet mellom de to verkene gjorde noen inngående undersøkelse for å slå fast hvilket av de to verkene som var eldst. En slik undersøkelse viser nemlig at de til dels meget betydelige avvikene fra Vulgatas tekst lett kan forklares ut fra Kongespeilets hensikt med å gjengi tekstene, mens de blir uforklarlige hvis man tenker seg at de er oppstått i Stjórn.

Dette ble første gang påvist av Dietrich Hofmann i 1973.<sup>2</sup> Da Hofmanns artikkel forelå, hadde jeg selv en artikkel ferdig i manuskript hvor jeg påviste det samme med delvis de samme argumenter.<sup>3</sup> Hofmanns slutninger ut fra denne omvurderingen er imidlertid noe andre enn mine, og han har også interessert seg mer for de språklige og tekstkritiske sidene av problemet og mindre for de kompositoriske og idéhistoriske enn jeg har gjort. Jeg finner det derfor forsvarlig å legge frem mine argumenter i

<sup>1</sup> Om Tidsforholdet mellom Kongespeilet og Stjórn samt Barlaams og Josafats saga, Arkiv for nordisk Filologi III, 1886, opptrykt i Studier over Konungs Skuggsiá, utg. M. Tveitane, 1971, s. 113 ff. Storms konklusjon aksepteres av Finnur Jónsson, Innledning (til utgaven av Kongespeilet) s. 65 f. D. A. Seip, Stjórn AM 227 fol., Introduction s. 16, finner den «incontrovertible».

<sup>2</sup> Skandinavistik 3, 1973 s. 1—40.

<sup>3</sup> Hofmann har så å si utelukkende brukt tekstene fra Davids historie i Konge-

noenlunde samme form som i mitt opprinnelige manuskript, men vil samtidig benytte anledningen til å kommentere enkelte av Hofmanns resonnementer og til noe mer utførlig å ta opp spørsmålet om hvorfor og hvordan forfatteren av Stjórn har lånt fra Kongespeilet.

Også Hofmann har vært opptatt av dette spørsmålet og blir stående ved den antagelsen at forfatteren av Stjórn må ha vært en sterk beundrer av Kongespeilet, og at Kongespeilet på hans tid har vært nytt og aktuelt. Stjórn må derfor være blitt forfattet forholdsvis kort tid etter Kongespeilet av en mann som sto dets forfatter nær.<sup>4</sup> Selv om Hofmann ikke helt utelukker muligheten av at en senere redaktør kan ha føyet sitatene fra Kongespeilet inn i Stjórn's tekst, finner han det altså mest sannsynlig at det er forfatteren selv som har lånt fra Kongespeilet. Han berører også Seips antagelse om en eldre Stjórn som går tilbake til 1100-tallet,<sup>5</sup> men finner ikke hans argumenter for dette overbevisende. Her, mener han, må nye undersøkelser til.<sup>6</sup>

Hofmann har etter min mening rett i at forfatteren av Stjórn selv har innarbeidet sitatene fra Kongespeilet, men jeg tror dette kan underbygges ytterligere. Hofmanns skepsis mot Seips antagelser finner jeg også berettiget. Men etter min oppfatning har forfatteren av Stjórn's grunner for å låne fra Kongespeilet vært helt andre enn de Hofmann regner med. Dette skal jeg i det følgende forsøke å underbygge nærmere.

Etter alminnelig oppfatning består Stjórn av tre deler: den første, som går t.o.m. 2. Mos. 18, er blitt til på Håkon V's tid, men kan muligens bygge på eldre forelegg. Annen del, resten av Mosebøkene, og tredje del, Josvas bok t.o.m. Kongebøkene, er begge eldre, ifølge Unger fra henholdsvis midten og første halvdel av 13. årh.<sup>6a</sup> Når jeg i det følgende taler om Stjórn, mener jeg tredje del av verket; det er nemlig her alle lånene fra Kongespeilet finnes, nærmere bestemt i gjengivelsen av deler av 1. og 2. Sam. og 1. Kg. I Kongespeilet danner disse tekstene to lange, noenlunde sammenhengende fortellinger, Davids historie og Salomos historie. Begge disse fortellingene utgjør klart avgrensede enheter innenfor Kongespeilets komposisjon, og jeg har derfor funnet det riktig å behandle dem hver for seg.

---

speilet og ikke gått særlig inn på Salomos historie. Jeg henviser ellers i hvert enkelt tilfelle til Hofmann i notene.

<sup>4</sup> Hofmann s. 11 ff.

<sup>5</sup> Stjórn AM 227 fol., Introduction s. 16 ff.

<sup>6</sup> Hofmann s. 11 f.

<sup>6a</sup> Innledning (til utgaven av Stjórn) s. VII.

## Davids historie: innledning

Fortellingen om David i Kongespeilet åpner med to mindre episoder som ikke har direkte sammenheng med hovedfortellingen, nemlig om Davids straff av henholdsvis Sauls og Isbosets drapsmenn (Kgs. 107. 18—36, Stjórn s. 495 f., 501 f., 2. Sam. 1, 1—16; 4, 1—12). Her er det noen trekk som nokså klart peker i retning av at Stjórn har lånt fra Kongespeilet. Det første er Kongespeilets argumenter for dødsstraffen.<sup>7</sup> I begge episodene sier David til de dømte at det er bedre for dem å lide kort straff i dette liv enn evig i det neste («oc er þer bætra her at taca skiota hæfnð hælldr en sia soc fylgi þer til hæl vitis æilifliga», 107.21—22, lignende 107.34—35). Omtrent samme ord forekommer over alt ellers hvor David eller Salomo avsier en dødsdom.<sup>8</sup> I de fleste av disse tilfellene forekommer de også i Stjórn.<sup>9</sup> Begrunnelsen stemmer helt med den Faren gir når han blir spurt hvorfor dødsstraffen er berettiget.<sup>9a</sup> Replikkene passer altså svært godt inn i Kongespeilets generelle tankegang, og det gjør det overveiende sannsynlig at de opprinnelig stammer fra Kongespeilet. I motsetning til Hofmann<sup>10</sup> vil jeg likevel ikke betrakte dette som noe bindende bevis. Tankegangen er nemlig ikke spesiell for Kongespeilet og Stjórn, den forekommer hos flere forfattere i middelalderen, bl.a. hos Augustin<sup>11</sup> og i Honorius av Autuns *Elucidarium*.<sup>12</sup> Det siste er særlig interessant, fordi dette verket finnes i norrøn oversettelse<sup>13</sup> og sikkert har vært kjent både av Kongespeilets og Stjórn's forfatter. Der er også andre eksempler på at Stjórn ikke bare bygger på Bibelen, men også har lånt fra tidens teologiske litteratur (nedenf. s. 197 f.), så det er ikke utenkelig at Stjórn kan ha hentet disse tilleggene fra et annet sted enn Kongespeilet.

<sup>7</sup> Jfr. Hofmann s. 5 f.

<sup>8</sup> Det dreier seg om følgende steder: Salomos straff over Simei (117.22—23), Davids råd til Salomo om å drepe Joab og Simei og straffe Abjatar (118.30.36, 119.1—3), Salomos straff over Adonja og Joab (120.26—27.31). Dessuten kommer samme tankegang til uttrykk i Davids ord når han angreir sin synd mot Urias (109.6—10) og i Farens kommentar til Mose straff over Israel (106.35—41).

<sup>9</sup> Unntakene her er Moses og Simei, jfr. s. 194 og s. 191.

<sup>9a</sup> «Oc er hanum bætra her at taca skiotar hæfnðer en kvöl oc pinsl utan ænnda því at æigi hæfnir guð tysvar hins sama» (107.5—6).

<sup>10</sup> Hofmann s. 5 f.

<sup>11</sup> Augustin, *Contra Iulianum* VI. 30, PL 45, col. 1582 f.: Davids straff for synden mot Urias var at sønnen døde, for at timelig straff kunne redde fra evig.

<sup>12</sup> Honorius av Autun, *Elucidarium*, PL 172, col. 1153: de som dreper «lavant manus suas in sanguine peccatorum», de skyldige «per illud supplicium purgantur».

<sup>13</sup> KLNIII III sp. 598 ff.

Men a priori er det ikke særlig sannsynlig, og en del andre avsnitt som Kongespeilet og Stjórn har felles, gjør at vi kan se bort fra denne muligheten.

Den andre episoden, som handler om Davids straff over Isbosets mordere, bringer oss adskillig lenger. Her forandrer Kongespeilet Davids replikk når han straffer morderne: De er Isbosets menn, som har drept sin herre og gjort «drottins svic oc niðings være», hadde de derimot vært Davids menn, ville de ikke ha begått noen synd. I Bibelen er derimot anklagen mot dem at de har drept en uskyldig mann i hans hus (2. Sam. 4, 11). Hensikten med denne forandringen er klar nok: fortellingen skal brukes til å fremheve den troskap man skylder sin herre. Kongespeilets forandring av Bibelen her hører derfor nøye sammen med et hovedtema i verket: også en rekke andre steder blir troskapsbegrepet understreket.<sup>14</sup> At Isboset var de tos herre, har forfatteren av Kongespeilet likevel kunnet ta fra Bibelen. I Vulgata heter det nemlig at de var «principes latronum filio Saul» (2. Sam. 4, 2). Forandringen av replikken kan derfor sees som en eksplisering av Bibelens tekst for å få frem Kongespeilets spesielle hensikt.

I Stjórn (s. 501) er de to morderne blitt Isbosets brødre. I gjengivelsen av Davids ord kombinerer Stjórn Kongespeilets og Bibelens versjon. De to har drept sin uskyldige bror sovende i sitt hus, men har også gjort nidingsverk mot sin herre («nidduz a herra ykrum»). Stjórn har dessuten med noen ord som hverken står i Bibelen eller Kongespeilet.<sup>15</sup>

At de to morderne er blitt Isbosets brødre i Stjórn, skyldes en oversettelsesfeil.<sup>16</sup> Stjórn's tekst må ha hatt filii (gen.) i stedet for filio (dat.) i 2. Sam. 4, 2, slik mange håndskrifter har.<sup>17</sup> Forfatteren av Stjórn har derfor lest: «duo autem viri erant principes latronum filii Saul», men har oppfattet filii som nom. pl. i stedet for gen. sg. og oversetter: «En ii synir Sauls lavgðvzt vt a fiöll til spellvirkia oc gerðuz þeirra hofðingiar.»

<sup>14</sup> F.eks. gjentatte ganger i hirdmannsbolken og 113.16 ff. om David i forhold til Saul, 78.25—26, hvor Lucifer karakteriseres som «drottensviki» og 117.38 ff. om Adonjas opprør, jfr. ndf. s. 183 ff.)

<sup>15</sup> Nemlig at deres mor Remon fikk Benjamins rike ved Sauls død. Rimeligvis bygger Stjórn her på en variant av Vulgata.

<sup>16</sup> Jfr. Hofmann s. 9 f. Tidligere har Rudolf Meissner vært oppmerksom på denne oversettelsesfeilen (Der Königsspiegel. Konungs skuggsjá, overs. av R. M., Halle/Saale 1944 s. 19 f.), merkelig nok uten å trekke noen slutninger om forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn av den.

<sup>17</sup> Biblia Sacra iuxta latinam vulgatam versionem ad codicum fidem cura et studio monachorum Abbatiae pontificiae St. Hieronymi in urbe ord. St. Benedicti edita V, Roma 1944, s. 250.

«Latrones», som både kan bety «leiesoldater» og «røvere» er her oversatt røvere, noe som er helt logisk ut fra Stjórn's oppfatning av stedet. Men leser man filii som gen. sg., er det like opplagt at det må bety leiesoldater: de to var førere for Isbosets leiesoldater.

Stjórn's avvikende oversettelse av filii gjør at Isboset ikke kan være de to mordernes herre. Der er ingenting i Stjórn's tekst som berettiger Davids ord til morderne om at de har drept sin herre. At Isboset var deres herre, må derfor Stjórn etter all sannsynlighet ha fått fra Kongespeilet.

Endelig er der et felles avvik i den første av de to episodene som ikke har noen sammenheng med Kongespeilets spesielle tendens: amalekitten har ikke virkelig drept Saul, han bare sier at han har det, men dømmes for sin løgn. Dette må være et forsøk på å dekke over en selvmotsigelse i Bibelen: i fortellingen om drapet i 1. Sam. 31 heter det nemlig at drapsmannen drepte seg selv. Forfatteren av Kongespeilet har neppe funnet på dette selv, versjonen forekommer også andre steder,<sup>18</sup> og rimeligvis har han den fra en kommentar eller et teologisk verk. Dette avviket sier oss derfor ingenting om at Kongespeilets versjon er den opprinnelige.

Allerede i de innledende episodene har vi altså sett iøynefallende likheter mellom Kongespeilet og Stjórn i form av felles avvik fra Bibelen. I det minste ett av disse kan vanskelig forklares på annen måte enn ved at avviket opprinnelig stammer fra Kongespeilet. Den lange, sammenhengende fortellingen om David i Kongespeilet gir nye argumenter for dette og gir samtidig muligheter til å undersøke nærmere *hvordan* Stjórn har lånt fra Kongespeilet.

## David og Saul

Fortellingen om David og Saul er, v.s.a. syndefallsberetningen, den lengste og utførligste bibelske episoden i Kongespeilet. Den har også en viktig funksjon i verket: den er det siste, store eksempelet på Guds dommer og skal vise at selv om to mennesker tilsynelatende har gjort like alvorlige synder, kan deres *sinnelag* være så forskjellig at de må få en helt forskjellig dom. Fortellingen blir derfor en slags konklusjon på det som tidligere er sagt om hvordan kongen skal dømme. Dessuten viser den bildet av den gode og den onde kongen til henholdsvis forbilde og advarsel for kongen. Endelig gir den også eksemplet på den ideelle undersått og kongsmann, som viser usvikelig troskap og lydighet mot en ond og utakknemlig herre.

<sup>18</sup> Bl.a. i Versus Hugonis contra Manegoldum, MGH LdL I s. 431.25 f. og hos Gregor av Catino, MGH LdL II s. 540.

Det er viktig å være klar over at disse moralske forbilder er helt bestemte for Kongespeilets behandling av fortellingen. En oversikt over komposisjonen kan illustrere dette.<sup>19</sup>

1. *Problemet stilles*: Hvorfor ble Saul dømt strengere enn David, var hans synd ved ikke å ta hevn over amalekittene verre enn Davids mot Urias? (107.37—108.27).
2. *Davids synd*.
  - a) Faren minner om de alminnelige prinsipper for dom: man skal være mild mot dem som synder på grunn av den menneskelige naturs svakhet og angrer etterpå (108.18—26).
  - b) Karakteristikk av David (108.26—33). = Stjórn 547.33—548.6
  - c) Kort resymé av historien om David og Batsaba og Urias (108.34—109.5).
  - d) Davids bekjennelse (109.5—15). = Stj. 516.34—517.10
  - e) Davids straff (109.15—26). = Stj. 517.14,28—35
3. *Sauls synd*.
  - a) Hvorfor Sauls synd var verre enn Davids: Saul var ulydig, dette er den alvorligste synd (109.26—40).
  - b) Kort resymé av historien om Saul og amalekittene (109.40—110.5). = Stj. 456.28—29?<sup>20</sup>
  - c) Dialogen mellom Saul og Samuel (110.5—14). = Stj. 457.20—31
  - d) Guds dom over Saul (110.14—30).
4. *Konklusjon* på dette avsnittet: Saul og David hadde vidt forskjellig natur, dette visste Gud (110.30—111.3).

<sup>19</sup> Henvisningene til Stjórn i denne oversikten gjelder steder hvor det er grunn til å regne med at Stjórn har lånt fra Kongespeilet. Men graden av likhet kan være nokså forskjellig i de enkelte avsnittene. Jfr. s. 179 f. og n. 28. Jfr. også Hofmanns oversikt over parallellsteder s. 2 f.

<sup>20</sup> Hofmann (s. 2) finner lån her, men jeg kan ikke se at likheten er så stor at der er noen grunn til å regne med det.

5. *Kontrasten* illustreres i en rekke episoder hvor David og Saul stilles opp mot hverandre.
- a) Kort resymé av begivenhetene før Sauls første drapsforsøk (111.3—20). 9—11 = Stj. 460.33—461.3
  - b) Sauls reaksjon på kvinnenenes lovsang over David og hans første drapsforsøk (111.20—29). = Stj. 466.17—36.
  - c) Kort resymé av begivenhetene etterpå, Sauls videre forsøk på å bli kvitt David, hvordan dette viser Sauls onde natur (111.29—38).
  - d) Jonatans forbønn for David hos Saul (111.38—112.8).
  - e) Resymé av de følgende begivenhetene: David på flukt (112.8—10).
  - f) David får hjelp av Abimelek<sup>21</sup> i Nobe, resymé (112.10—21).
  - g) Dialog mellom Abimelek og Saul, Sauls hevn (112.21—33). = Stj. 476.17—36.
  - h) Kommentar til dette: Sauls grusomhet og Davids mildhet (112.33—113.3).
  - i) Eksempel på Davids mildhet: hans sorg og anklage mot seg selv på grunn av Abimeleks død og hans godhet mot hans sønn Abjatar (113.3—11). = Stj. 477.1—8
  - j) Resymé av de følgende begivenheter: David på flukt for Saul og i kamp mot hans fiender (113.11—16).
  - k) David skåner Saul første gang (113.16—114.3). = Stj. 480.5—481.2
  - l) David skåner Saul annen gang (114.3—19). 8—14 delv. = Stj. 485.29—486.9

<sup>21</sup> I den norske bibeloversettelsen heter han Akimelek, hss. av Vulgata fra middelalderen veksler mellom Ahimelech, Achimelech og Abimelech, både Kongespeilet og Stjórn har det siste. Ellers er de bibelske navn i det følgende gjengitt i den form de har i den norske bibeloversettelsen av 1930.

- m) Kommentar: Sauls overmot og Davids ydmykhet (114.19—34).
6. *Avsluttende karakteristikk* av David med eksempler på hans mildhet, barmhjertighet og ydmykhet.
- a) Davids klagesang over Saul og Jonatan (114.34—115.7). = Stj. 494.32—495.15
- b) Karakteristikk av David (115.7—10).
- c) Kort resymé av Absaloms opprør og død (115.10—13).
- d) Davids klagesang over Absalom (115.13—15). = Stj. 536.3—6
- e) Karakteristikk av David (115.15—17). = Stj. 547.32—33
- f) Pesten i Jerusalem p.g.a. Davids synd (115.17—20). = Stj. 546.31—32
- g) Davids bønn og Guds forsoning (115.20—26). = Stj. 546.34—547.7
7. *Konklusjon* på hele fortellingen: Gud så Davids og Sauls forskjellige sinnelag, derfor var hans dom rettfærdig. Siste karakteristikk av David (115.27—35). = Stj. 547.30—32, 548.6—9

Komposisjonen er, som vi ser, meget kunstferdig. Den er helt bestemt av de moralske prinsipper som skal diskuteres, og følger derfor et tematisk, ikke et kronologisk prinsipp. Dette gjelder særlig det vi kan kalle del I, pkt. 1—4, hvor Faren svarer på det som egentlig var Sønnens spørsmål: hvorfor dømte Gud Davids og Sauls synd så ulikt? Det følgende, pkt. 5—6 gjengir begivenhetene i kronologisk rekkefølge. Tilsynelatende har disse delene en noe løsere tilknytning til hovedtemaet. Min første reaksjon var også at dette var en slags digresjon, forfatteren hadde snakket seg varm om David og ønsket å komme med mer stoff om dette store forbildet. Men dette er bare tilsynelatende: Sønnens spørsmål er ikke fullstendig besvart på s. 110—111, eller rettere sagt: svaret er ikke tilstrek-



kelig begrunnet. Guds dom er nemlig ikke bygget på en vurdering av to isolerte episoder, men på en totalvurdering av Davids og Sauls natur: Gud så det onde i Sauls natur som menneskene i første omgang ikke så, men som senere kom frem i lyset (111.1—4). De mange episodene som trekkes frem om forholdet mellom David og Saul viser hvordan Davids og Sauls sanne natur viste seg, og dermed at Guds dom var rettferdig. Slik får forfatteren av Kongespeilet slått fast ett av sine viktigste prinsipper for hvordan man skal dømme: man må ikke se selve handlingen isolert, men også se hvordan det mennesket som skal dømmes er. De ydmyke og angrende skal dømmes mildt, de overmodige strengt.<sup>22</sup>

Dette hovedtemaet er også helt bestemmende for hvilke fortellinger som taes med: alle episoder som refereres, har relevans for de moralske konklusjoner forfatteren trekker. Flere glimrende fortellinger som en mindre bevisst forfatter enn Kongespeilets ville falt for fristelsen til å ta med, er utelatt, f.eks. den om Samuels valg av David og om David og Goliat, de blir bare så vidt nevnt der de har betydning for sammenhengen. Selv i detaljene er denne konsentrasjonen stort sett gjennomført: f.eks. nevnes ikke at David fikk spise skuebrød da han var på flukt, det sies bare at Abimelek ga ham «slican mat sëm hann hafði» (112.16), og det nevnes ikke at Sauls menn nektet å drepe prestene (112.29 ff., jfr. 1. Sam. 22, 17). Bare enkelte ganger er slike tilsynelatende betydningsløse detaljer tatt med: Abimeleks slekt regnes opp (112.12)<sup>23</sup> og det nevnes at David fikk Goliats sverd av ham (112.17). Ellers er selve fortellingen av de enkelte episodene skåret ned til et minimum: hovedvekten er lagt på personenes reaksjoner og på deres motiver for handlingene. Dette kommer til uttrykk i replikker, som gjerne er utvidet og utbrodert i forhold til Bibelens. Disse replikkene danner så igjen grunnlag for forfatterens kommentarer. I oppstillingen på s. 168 ff. lar det seg derfor lett gjøre å skille mellom hovedfortelling, som hovedsakelig består av replikker, resymerende avsnitt og resonnerende avsnitt (jfr. ndf. s. 177).

Når forfatteren så bevisst har latt seg bestemme av et hovedtema i disposisjon og stoffvalg, er det nærliggende også å søke forklaringen på

<sup>22</sup> Dette blir særlig sterkt fremhevet i avsnittet 104.40—105.38, som kan betraktes som en konklusjon på alle de foregående eksemplene på hvordan kongen skal dømme. Disse prinsippene var neppe selvsagte i Kongespeilets miljø: den tradisjonelle norrøne vurdering, som i stor utstrekning preger landskapslovene, var nettopp at enhver forbrytelse hadde sin bestemte straff, uansett bakgrunnen for den. Landsloven er derimot påvirket av samme syn som Kongespeilet. (Jfr. Helle, Norge blir en stat s. 128.)

<sup>23</sup> Dette stedet mangler i ett av hss. (a). (F. Jónssons utg. 1920, s. 260.)

hans avvik fra Bibelen i dette hovedtemaet. Noen av avvikene lar seg også meget lett forklare på denne måten, mens de blir vanskelige å forklare hvis vi tenker oss at de er oppstått i Stjórn. Dette gjelder særlig tre steder.

Det første er i episoden med Davids synd mot Urias. Davids bekjennelse er her sterkt preget av Kongespeilets tanker om dødsstraffen og tyder forsåvidt på at Kongespeilets versjon er den opprinnelige (jfr. s. 165), men viktigere er de tre straffene for Davids synd som nevnes i Kongespeilet. To av dem — at barnet som var en følge av synden, døde og at Absalom lå med Davids hustruer — nevnes i Bibelen, den tredje, at David på grunn av dette ikke fikk bygge tempelet, ikke. Men alle tre er med i Stjórn. Derimot har Stjórn like før nevnt at David ikke fikk bygge tempel uten å si at det var straff for noe som helst (s. 506, jfr. 2. Sam. 7.8—16).

Det må ganske sikkert være 1. Krøn. 28,3 som ligger til grunn for Kongespeilets versjon. Her heter det at David ikke skal bygge tempelet fordi han hadde vært krigsmann og utgydt blod.<sup>24</sup> Likevel har forfatteren av Kongespeilet neppe selv funnet på å sette dette stedet i forbindelse med Urias-episoden. Den samme kombinasjonen forekommer nemlig hos John av Salisbury, som sier at ifølge Augustin ble David kalt «vir sanguinum» p.g.a. Urias.<sup>25</sup> Jeg har ikke kunnet finne dette hos Augustin ved hjelp av registeret i Mignes *Patrologia Latina*, det kan enten skyldes at registeret er ufullstendig eller at tolkningen stammer fra en annen forfatter og er blitt tillagt Augustin. Men dette er av mindre betydning i denne sammenhengen, hovedsaken er at Kongespeilet gjengir en oppfatning som sikkert har vært utbredt i middelalderen. I og for seg er det derfor ikke noe argument for at Stjórn har lånt fra Kongespeilet at stedet ikke forekommer i Bibelen: på samme måte som når det gjelder dødsstraffen, kan forfatteren av Stjórn også ha lånt fra en kommentar. Viktigere er derimot den underlige plasseringen stedet har fått i Stjórn.

Stjórn gjengir — med visse tillegg<sup>26</sup> — Bibelens beretning om da Batsebas og Davids sønn døde og Davids sorg og forgjeves bønn for barnets liv: «A vij degi andadiz barnit er Daudid bad fyrer til guds at lifa skyllidi.

<sup>24</sup> Jfr. Hofmann s. 7. Hofmann mener at forfatteren av Kongespeilet selv har funnet på å sette dette i forbindelse med Uriasepisoden.

<sup>25</sup> Polycraticus, ed. Giles, 1848, IV 2.

<sup>26</sup> Det heter i Stjórn at David ved denne anledning diktet salmen Miserere (Salme 51; 50 i Vulgata) og at han lå i en dyp grav mens han sørget og ble løftet opp ved Guds nåde for hvert vers han sa frem. Dette er vel en av middelalderens utallige legender, jeg har ikke undersøkt nøyere hva som er Stjórn's kilde.

Enn su var annur hefnd ...» osv. — og så regnes de tre straffene opp. Deretter følger så beretningen om Davids reaksjon på budskapet om barnets død. Det logiske måtte vel være å nevne disse straffene i forbindelse med Natans ord til David om hvilken straff han skulle lide.

I Kongespeilet nevnes imidlertid også de to andre straffene umiddelbart etter at det er fortalt om barnets død: «oc do barnit ahinum attanda<sup>27</sup> dæge. En þæsse var annor hæfnd ...» Det ser altså ut som forfatteren av Stjórn har tatt dette avsnittet temmelig direkte fra Kongespeilet uten å se så svært nøye på om det passet i sammenhengen. I Kongespeilet er derimot beretningen fullstendig logisk. Hensikten er å vise at David ble straffet, selv om han ikke ble forkastet av Gud, og ordene danner slutten på det som sies om denne episoden før forfatteren går over til fortellingen om Saul og amalekittene.

Det er interessant å se at Kongespeilet her ved sin konsentrasjon faktisk forbedrer Bibelen. Bibelen er nemlig noe inkonsekvent: Natan truer først med at sverdet aldri skal vike fra Davids hus og at en annen skal ligge med hans hustruer, men mildner ved Davids anger straffen til at barnet som er en følge av Davids synd, skal dø. Men en del av den første straffen blir også iverksatt: Absalom ligger med Davids hustruer (2. Sam. 16,22). Ved at Natans replikk er sløyfet i Kongespeilet, unngås disse inkonsekvensene, og alle straffene får sin naturlige funksjon som eksempler på Guds rettferdighet.

I Stjórn er det derimot ganske tydelig at vi har å gjøre med et lån, og til med et temmelig klosset lån. Riktignok har ikke Stjórn overtatt stedet ordrett,<sup>28</sup> men det er likevel «klippet» nokså direkte uten at forfatteren har sett så nøye på hvordan det passet.

I det andre eksempelet som viser Stjórn's avhengighet av Kongespeilet er «klippingen» derimot meget kunstferdig utført. På slutten av 2. Sam. (s. 547 f.) har Stjórn en karakteristikk av David hvorav så å si hvert ord finnes ett eller annet sted i Kongespeilet:<sup>29</sup>

<sup>27</sup> De fleste hss. av Kongespeilet har 8. dag, to har 7. (F. Jónssons utg. s. 254), Stjórn og Vulgata har 7.

<sup>28</sup> Der er et par mindre forskjeller. Den viktigste er at den tredje straffen i Stjórn er «allar þær skapraunir er synir hans væitto honvm», mens Kongespeilet bare nevner Absaloms synd. Forfatteren av Stjórn tenker vel her v.s.a. Absalom på Amnon (2. Sam. 13, Stjórn s. 519 ff.) og Adonja (1. Kg. 1, jfr. ndf. s. 183 ff.). Dette er vel en utbrodering forfatteren selv har funnet på, og den tyder på en viss selvstendighet i forhold til kildene.

<sup>29</sup> Jfr. Hofmann s. 6. Hofmann har ikke med argumentet om plasseringen (ndf. s. 175 f.).

## Stjórn

Nv ma a þessi frasavgn marka  
ok mǫrgum ǫðrum þvilikvm  
sem nv hafa sagðar verið.  
hverso líknarfvllr oc giezkv  
Dauid konvngr var við allt folk.

at hann villdi helldr dauða þola  
enn sia annars dauða. nema þar  
er hann sa at fyrir rettlætis  
sakir veri refsing ger.

Hann var manna vaskastr til  
vapna i orrostvm oc vel harðr  
i rætri refsing. Hann var maðr  
goðgiarnn oc asthollr hveriom  
manni oc avmhiartaðr yfir  
vförvm hvers mannz. Hann var  
tryggr oc trvr i ǫllum lvtvm  
oc sva lastvarr at hann villdi  
ecki vamm vita a sik. raðvandr  
oc fastorðr i vinattv oc i ǫllum  
lvtvm. litillatr oc þolin-

moðr vmfram aðra menn sva at  
æigi var annarr hans maki i  
Jsraels folki at allri gæzku.

þi at sialfr gvð tok sva til  
orðz i vitnisbvrðinvvm þa er  
hann valði Dauid til konvngs.  
at hann kvaz fvndit hafa mann  
eptir lvnderni sinv.<sup>30</sup> Enn þvi  
vollði bræysklæikr mannligrar  
vstyrktar er hann fell i syndir  
eða afbrigði gvðs boðorða.

## Kongespeilet

Nu matt þu aslicum lutum marca  
oc margum aðrum þvilicum  
hvorsu lienar fullr oc gæzku er  
dauid var við allt folk / oc  
sva sæm Guð sa í briosti hans  
mildi oc miskunsæmð oc litil-  
læti sva þæcti guð ibriosti sauls  
agirnd oc grimleic oc hoflaust  
dramb ... / (115.27—30)

hann villdi hælldr sialfr dauða  
þola en sia annars dauða nema þar  
sæm hann sa at firir rettdæmis  
sakar væri ræfsing gor. (115.16—17)  
hann var manna vaskaztr til  
vapna í orrostom. oc væl harðr  
irettri ræfsing en hann var maðr  
goðgiarn oc ast hollr hværium  
manni oc aúm hiartaðr ivir  
ufarum hværs mannz hann var  
oc tryggr maðr i allum lutum  
raðvandr fast orðr ívinatto oc ial-  
lum heitum oc sva last varr at hann  
villdi ængan lost ásic vita.

oc æigi var hans maki i israels  
folki

þvi at Guð toc sva til  
orðz ivitnis burð sinum þa er  
hann kaus dauid til konongs  
at hann kvazt funnit hafa mann  
æpter lundærni sinu.<sup>30</sup> En þat  
vollde bræyskleier manndomsens  
at dauid fell iþa soc sæm fyrr  
ræddum vit um at hann horaðe ...

(108.27—33)

<sup>30</sup> Ordene stammer — i denne form — fra en tale av Paulus, Ap.gj. 13, 22.

enn hann var hinn hogverasti  
ok hinn miskunnsmasti.  
sva at hann iðraðiz oc græt  
akafliga  
oc bað gvð ser liknar ok bavð  
sik vndir hans raðning þegar  
hann fell i nockvra savk.

David var hinn hogværazti oc  
hinn miskunnsmazti (115.31)  
þa iðraðest hann þegar  
akafliga  
oc bað guð licnar (115.9)  
[oc bað guð licnar]  
þegar hann fell innocora soc.  
(115.31—32)

Det kan neppe være tvil om at disse karakteristikkene opprinnelig stammer fra Kongespeilet. For det første ut fra tekstene isolert sett. Det kan nok virke eiendommelig at Stjórn har satt sammen sin karakteristikk av David ut fra biter fra forskjellige steder i Kongespeilet. Men det er langt vanskeligere å tenke seg at Kongespeilets forfatter skulle ta en enhetlig karakteristikk som den i Stjórn, skjære den i småbiter og plassere den rundt på forskjellige steder i sin fremstilling i en annen rekkefølge enn den opprinnelige. Og ikke nok med det: midt inne i de lånte setningene må han så meget kunstferdig ha plassert sine karakteristikk av Saul. At en forfatter som etter alminnelig oppfatning viser en utpreget selvstendig holdning til sine kilder, skal ha tydd til slike krumspring for slavisk å følge sitt forelegg, virker nærmest utrolig. Da er det lettere å tenke seg at forfatteren av Stjórn har samlet det han har kunnet finne av karakteristikk av David på de forholdsvis få sidene som Kongespeilets fortelling om David og Saul utgjør, og plassert dem på ett sted. Han har tydeligvis tatt utgangspunkt i den avsluttende karakteristikken av David etter det siste eksemplet på hans gode egenskaper og funnet at det kunne passe med noen flere betraktninger om ham. Dermed har han samlet det han kunne finne, men sørget for å utelate det som ikke passet i hans sammenheng, nemlig karakteristikken av Saul. Resultatet får man si er blitt ganske vellykket: det er først ved sammenligning med Kongespeilet at lånene oppdages.

For det andre har alle disse generelle karakteristikkene av David sin naturlige plass i Kongespeilet, og sluttteknologien, umiddelbart etter fortellingen om Davids vilje til å ofre seg for folket, gir en logisk konklusjon på alt som er sagt om David og Saul og et tilfredsstillende svar på Sønnens spørsmål om hvorfor de fikk forskjellig dom. Plasseringen i Stjórn er heller ikke unaturlig. Den kommer i tilknytning til den samme fortelling som i Kongespeilet — riktignok ikke direkte etter, et lite avsnitt ligger imellom. Dessuten danner den avslutningen på 2. Sam., hvor David er hovedpersonen. Likevel er ikke dette det mest naturlige stedet

for en karakteristikk av David: det måtte vel være ved hans død (1. Kg. 2,10—11). Og her har da også Stjórn en kort karakteristikk som er noe annerledes enn den første (s. 553 f.). Det naturlige måtte være å plassere hele karakteristikken der. Når dette ikke er gjort, er det rimelig å tenke seg at det skyldes innflytelse fra Kongespeilet, som har karakteristikken i forbindelse med det siste eksempelet på Davids gode egenskaper.

For det tredje tyder også innholdet i karakteristikken på at den egentlig stammer fra Kongespeilet. Den sier nok mye om Davids egenskaper generelt, men legger mot slutten særlig vekt på å unnskyldte Davids synder. I en alminnelig karakteristikk av den store kong David som avslutning på den detaljerte beretning om ham, ville dette neppe være naturlig, selv om det ikke er utenkelig. Karakteristikken på s. 553 f. sier da heller ikke noe om dette. I Kongespeilet er det derimot selvsagt at dette må være en hovedsak: poenget er jo nettopp å vise hvorfor Gud dømte David mildt.

Det kan derfor vanskelig være tvil om at den avsluttende karakteristikken av David i Stjórn er lånt fra Kongespeilet. Derimot er det neppe grunn til å tenke seg at Kongespeilets karakteristikker er lånt direkte fra noe bestemt verk: de faller naturlig inn i diskusjonen av David, og kan godt være laget av forfatteren selv på grunnlag av Bibelens beretning. Men selve tankegangen er neppe original: der har eksistert en rekke sammenligninger av David og Saul og karakteristikker av dem begge i middelalderen,<sup>31</sup> så forfatteren av Kongespeilet har nok hatt rikelig med stoff å bygge på, selv om han neppe slavisk har kopiert en bestemt versjon.

Et tredje argument for at Stjórn bygger på Kongespeilet finner vi i Davids ord når han skåner Saul.<sup>32</sup> Mens Bibelen her lar ham begrunne sin handling utelukkende med at Saul er Herrens salvede (1. Sam. 24,7; 26,10—11), har Kongespeilet en rekke grunner som ser ut til å hentyde til Sverres kamp mot Magnus Erlingsson: Saul er blitt konge på gyldig måte, han har ikke tatt riket fra Davids slektninger med svik, og David har ingen slektninger å hevne på ham, hele tiden underforstått: i motsetning til Magnus.<sup>33</sup> Stjórn har det samme avviket i Davids ord første gang han skåner Saul (s. 480), men følger Bibelen i gjengivelsen av den andre epi-

<sup>31</sup> Der er også eksempler på at Guds ulike dom av dem har voldt problemer: Augustin sier at der var forskjell på Sauls og Davids anger, Gud så at Saul ikke angret oppriktig (*Contra Faustum* XXII. 67, PL 42, col. 442 f.). Petrus Comestor henviser til «idololatrae» som innvender at Israels Gud er urettferdig p.g.a. sin ulike dom av David og Saul (*Historia Scholastica*, PL 198, col. 1334).

<sup>32</sup> Jfr. Hofmann s. 7 f.

<sup>33</sup> Jfr. Paasche, *Kong Sverre*, 3. utg., 1948 s. 283 f.

soden (s. 485, jfr. 1. Sam. 26,5—12). Kongespeilet har tillegg begge steder, men noe forskjellig.

Umiddelbart virker det mer rimelig at en slik replikk stammer fra Kongespeilet, som jo på flere måter forsvarer kongedømmets og det herskende dynastis interesser, enn fra en bibeloversettelse. Likevel må vi regne med den muligheten at den kan være eldre og stamme fra prekener, stridsskrifter eller muntlig agitasjon fra Sverres tid. Man skulle nemlig tro at denne episoden har vært brukt i propagandaen fra begge sider under kampen mellom Sverre og Magnus. Sverre sammenlignet seg jo ofte med David,<sup>33a</sup> og salvingen spilte en viktig rolle i Magnus' propaganda.<sup>33b</sup> Det er likevel ikke utenkelig at replikken opprinnelig stammer fra Kongespeilet, men muligheten for at den er eldre er så pass stor at denne episoden isolert sett ikke er noe sikkert argument for at Stjórn bygger på Kongespeilet.

Vi har nå gått igjennom de viktigste beleggene fra Davids historie for at Stjórn har lånt fra Kongespeilet. I alle disse tekstene henger avvikene fra Bibelen ganske klart sammen med Kongespeilets tendens — det er jo nettopp derfor det har latt seg gjøre å påvise at Stjórn bygger på Kongespeilet. Men i de fleste andre tekstene som er felles, lar det seg ikke gjøre å påvise noen slik tendens: avvikene virker tilfeldige og kan vel best forklares ved at forfatteren av Kongespeilet har gjengitt fritt etter hukommelsen i stedet for å sitere direkte. Men også fra disse tekstene har forfatteren av Stjórn lånt. Hvorfor har han så lånt? Og hvorfor har han lånt noen avsnitt og ikke andre?

I alt er ca. 1/3 av Kongespeilets tekst angående David overtatt av Stjórn. Kongespeilets tekst (se s. 168 ff.) kan deles inn i tre typer: hovedfortelling (2 d, 2 e, 3 c, 5 b, 5 d, 5 g, 5 i, 5 k, 5 l, 6 a, 6 d, 6 f, 6 g), hvorav det aller meste er replikker, resyméer (2 c, 3 b, 5 a, 5 c, 5 e, 5 f, 5 j, 6 c) og resonnerende avsnitt (1, 2 a, 2 b, 3 a, 3 d, 4, 5 c, 5 h, 5 m, 6 b, 6 e, 7). Vi ser straks at de aller fleste lån i Stjórn er hentet fra hovedfortellingene. Faktisk har Stjórn lånt fra alle hovedfortellingene unntatt én, nemlig Jonatans forbønn for David (5 d): Fra en annen, hvor David skåner Saul for annen gang (5 b), er der bare svake innslag i Stjórn. Fra de resymerende avsnittene har Stjórn bare hentet enkelte ord og setninger (3 b?, 5 a) og fra de resonnerende en del karakteristikk av David (2 b, 6 e, 7), ellers

<sup>33a</sup> Paasche, Kong Sverre s. 283, Edda 1915, s. 202 f. Særlig interessant er det at Sverre ser ut til å anvende historien om David og Saul på seg selv og Magnus i sin tale ved Magnus' død, Sverris saga, utg. G. Indrebø s. 106.

<sup>33b</sup> Sverris saga s. 67, 90.

ingenting. Denne fordelingen av lånene er opplagt ikke tilfeldig. Den kan skyldes at forfatteren av *Stjórn* har funnet replikkene særlig gode og gjerne har villet overta dem, men det er vel så rimelig å tro at det henger sammen med at replikkene er den eneste typen tekster som kan gå inn i en bibeloversettelse: selve fortellingen er stort sett for kortfattet til å kunne brukes, og de resonnerende avsnittene passer bedre i et kommentarverk enn i en oversettelse. Men at så lite av de resonnerende avsnittene er lånt, tyder ikke på at Kongespeilet har vært særlig viktig eller hatt særlig autoritet for forfatteren av *Stjórn*, slik Hofmann antyder (ovf. s. 164). Da skulle man tro at mer av Kongespeilets tankegang hadde vært med. Slik det nå er, ser det heller ut som det har vært om å gjøre å *unngå* å få særlig mye med av Kongespeilets tankegang. Man kan selvsagt godt forstå at det ville være vanskelig å passe alle Kongespeilets betraktninger om forskjellen mellom Saul og David og forholdet mellom deres synder inn i en bibeloversettelse, selv om oversetteren tillå disse tankene stor betydning. Heller ikke er det så rart at allegorien med de fire søstre er utelatt,<sup>34</sup> den blir omhyggelig forklart i sammenheng med syndefallsberetningen i Kongespeilet, og man kan tenke seg at forfatteren av *Stjórn* har funnet det vanskelig å introdusere den i sin beretning om David og Saul. Det som derimot er påfallende, er at forfatteren av *Stjórn* er så rask med å kutte sine sitater så snart han kommer til et resonnerende avsnitt. F.eks. er Kongespeilets betraktninger om Sauls motiver for å skåne amalekittene (110.18—23) og om hans overmøte (110.15—18 o.fl. st.) ikke med, enda Samuels ord til ham like før er lånt (110.12—14). Davids motiver for å øke sin synd ved drapet på Urias er ikke med (108.39—109.5), derimot hans motiver for å be om straff over seg selv, fordi dette kommer til uttrykk gjennom en replikk (109.6—12). Likeledes er de innledende ordene om at Gud tross alt straffet David utelatt (109.15—17), selv om både ordene før (Natans replikk, 109.13—15) og etter (de tre straffene, 109.17—25) er lånt. Sauls motiver for sitt første drapsforsøk (111.21—24) og Davids for å skåne Saul første gang (113.22—34) er også med, fordi dette kommer til uttrykk gjennom replikker.

Det ser altså ut til å være formen mer enn innholdet som bestemmer hva

<sup>34</sup> Den forekommer i forbindelse med dommene over David etter synden mot Urias (109.12—13) og over Saul etter synden med amalekittene (110.14—15), på samme måten som ved de øvrige av Guds dommer Kongespeilet forteller om. Jfr. E. Molland, «Les quatre filles de Dieu» dans le miroir royal norvégien, *Epektasis, Mélanges patristiques offerts au cardinal J. Daniélou*, 1972 og M. Tveitane, "The four daughters of God" in the Old Norse King's Mirror, *Neuphilologische Mitteilungen* 4 LXXIII, 1972.



forfatteren av Stjórn overtar: han har ingen betenkeligheter med å ta med stoff som ikke står i Bibelen eller deler av Kongespeilets spesielle resonnement så lenge det kommer til uttrykk i rent fortellende avsnitt eller i personenes replikker, derimot unngår han forklarende tillegg. Hvis forfatteren av Stjórn har vært en sterk beundrer av Kongespeilet og av den grunn gjerne ville hente sitater derfra, ser det derfor ut til at det er dets litterære form, ikke dets innhold, som i første rekke har gjort inntrykk på ham.

Der er to steder i historien om David som ikke passer helt inn i det foregående resonnement: karakteristikken av David, hvor et resonnerende avsnitt er lånt, og Jonatans ord til Saul, hvor en replikk ikke er lånt.

At karakteristikken av David er lånt, henger antagelig sammen med personkarakteristikker — utover Bibelens egne — ikke er så helt sjeldne i Stjórn. Der er en rekke eksempler på allegoriske utlegninger og religiøse betraktninger om forskjellige bibelske personer, hentet fra kirkefedrene eller andre religiøse forfattere.<sup>35</sup> Bl.a. har Stjórn, som vi har sett (s. 176 f.), senere en karakteristikkk av David, og den er delvis tatt fra kirkefedrene. Det må innrømmes at innholdet i disse karakteristikkene er temmelig forskjellig fra Kongespeilets, men forfatteren kan likevel ha følt at en slik personkarakteristikk brøt mindre med fortellingen ellers enn de øvrige resonnerende avsnittene i denne delen av Kongespeilet. Dessuten er jo David hovedpersonen i denne delen av Bibelen og en av de viktigste personene i Det gamle testamente, slik at dette også kan ha gjort det naturlig å ha med en karakteristikkk av ham.

At Jonatans forbønn ikke er lånt, er det vanskeligere å finne noen forklaring på. Den står i et avsnitt hvor der ikke er særlig mange lån, midt mellom to resyméer som til sammen omfatter 4 kapitler (1. Sam. 18,13—22,13), så det kan vel tenkes at forfatteren av Stjórn har oversett den, men så svært sannsynlig er ikke dette. Man kan også tenke seg at den har manglet i den teksten forfatteren av Stjórn har brukt. Dette blir likevel bare en gjetning. Men selv om det ikke finnes noen tilfredsstillende forklaring på at denne teksten ikke er lånt, rokker ikke dette ved hovedinntrykket av hvilke tekster Stjórn låner, og det står fast at innenfor disse rammer er så å si alt som kan lånes, lånt.

Graden av lån innenfor de enkelte avsnitt varierer noe. Noen avsnitt er overtatt i sin helhet, så å si ordrett, og erstatter oversettelse fra Bibelen. Dette gjelder Davids bekjennelse (2 d) og Davids ord til sine menn om

<sup>35</sup> Storm, Arkiv for Nord. Fil. III, 1886 s. 249 regner opp en del slike steder. Jfr. ellers ndf. n. 59.

hvorfor han ikke vil legge hånd på Saul (5 k, første del) og Davids klagesang over Absalom (6 d), til en viss grad også Abimeleks ord til Saul (5 g), men her forkorter og forandrer Stjórn noe. Men det vanligste er at Stjórn kombinerer Kongespeilets og Bibelens versjon. Hofmann nevner ett eksempel på dette, Davids klagesang over Saul og Jonatan (6 a).<sup>36</sup> Her er Bibelens ord nokså sterkt forkortet i Kongespeilet; forfatteren har til og med selv antydnet at han har forkortet («slie orð oc marg annor þvilic mællti dauid . . .», 115.5—6). Forfatteren av Stjórn har derfor supplert med Bibelen og satt Kongespeilets ord inn på passende steder. Det samme har han gjort med Davids ord til Saul etter episoden i hulen, hvor Kongespeilet også har forkortet ganske sterkt (5 k). Andre eksempler er dialogen mellom Saul og Samuel (3 c), og Davids klage ved Abimeleks død (5 i). Der er også flere eksempler på at Stjórn har tillegg til Bibelen som ikke står i Kongespeilet, og som forfatteren enten har funnet på selv eller har fra en annen, ukjent kilde. Det mest iøynefallende er Jonatans forbønn for David hos Saul (Stjórn s. 469).<sup>36a</sup> Andre eksempler er Sauls ord i forbindelse med sitt første drapsforsøk (5 a) og Davids sorg over Abimelek (5 i). Vi har altså ikke å gjøre med noen mekanisk kopiering av de passende avsnittene i Kongespeilet. Forfatteren av Stjórn har tydeligvis hatt både Vulgata og Kongespeilet foran seg og sørget for å få med de viktigste momentene i Vulgatas versjon der Kongespeilet har forkortet sterkt. Og han har også utbrodert enkelte avsnitt slik han har gjort i en del andre tilfelle hvor han ikke har vært avhengig av Kongespeilet.

Disse iakttagelsene kan forklares på to måter: sitatene fra Kongespeilet kan være satt inn i en allerede etablert oversettelse fordi oversetteren selv eller en annen syntes de var så gode at de burde være med, eller de kan være føyet inn under selve arbeidet med oversettelsen fordi oversetteren ville bygge på det som allerede fantes av oversettelser. Et par mindre detaljer ser ut til å peke i den siste retningen.

I fortellingen om Sauls drap på prestene i Nobe heter det både i Kongespeilet og Stjórn at prestene var prydet<sup>37</sup> med «kennimanligri tign» i stedet for at de bar «ephod» eller lerretslivkjortler som i Bibelen (Kgs. 112.32; Stjórn s. 476, 1. Sam. 22,18). Man kunne godt tenke seg at Stjórn's forfatter her oversetter noe fritt av hensyn til sine lesere. Men det under-

<sup>36</sup> Hofmann s. 9.

<sup>36a</sup> Jonatans høflige tiltale til sin far («Goðan dag minn herra. ek em skyldr at veita þer hlyðni oc hæl rað . . .») kan minne om begynnelsesordene i Kongespeilet, men sammenhengen kan også være tilfeldig.

<sup>37</sup> Skryddir — Kgs., pryddir — Stjórn.

lige er at han bruker ordet ephod andre steder, bl.a. på siden etter.<sup>38</sup> At han oversetter fritt her, kan være tilfeldig, men det er mer rimelig å tro at han er påvirket av Kongespeilet.

Dessuten kan Stjórn's veksling mellom «biskup» og «kennimaðr» om prestene i Det gamle testamente tyde på avhengighet av Kongespeilet. I Vulgata kalles prestene i de aller fleste tilfelle «sacerdotes». I Kongespeilet kalles de konsekvent biskoper. I Stjórn brukes betegnelsene tilsynelatende om hverandre, men ser man nærmere etter, er der en markert tendens til å bruke «biskop» på de stedene Kongespeilet har biskop. Eli og hans sønner kalles hele tiden «kennimenn», til tross for at de jo hadde samme stilling som deres etterkommere Abimelek og Abjatar fikk senere.<sup>39</sup> I «En tale» kalles de biskoper,<sup>40</sup> i Kongespeilet er de ikke nevnt. Om Abimelek veksler betegnelsen i den første episoden,<sup>41</sup> hvor David ber om hjelp, den er da også svært summarisk fortalt i Kongespeilet. I den andre episoden, om Sauls hevn over Abimelek, kalles han konsekvent «biskup» i Stjórn.<sup>42</sup> Hans sønn Abjatar kalles ellers av og til «kennimaðr», av og til «biskup», likeledes dennes kollega og etterfølger Sadok. I episoden fra 1. Kg. 1 og 2, som også er utførlig gjengitt i Kongespeilet, kalles de konsekvent biskoper (Stjórn s. 549—52, 555 f.), ellers veksler det: 4 steder kalles de «kennimenn», (s. 477, 489, 528, 531), 3 steder «biskupar» (s. 527, 542, 556). Ellers brukes betegnelsen «biskup» et par steder i 2. Kg., men her er den oversettelse av «summus sacerdos», «primus sacerdos» eller «pontifex» (s. 649, 653; 2. Kg. 22,3—14; 25,18).

Selv om betegnelsen «biskup» om prester i Det gamle testamente forekommer på andre steder i Stjórn enn der den kan være overtatt fra Kongespeilet, brukes den, som vi har sett, bare om personer som er kalt biskoper i Kongespeilet. Også her har vi derfor et indisium på påvirkning fra Kongespeilet.

Slike små inkonsekvenser i oversettelsen er lette å forklare hvis man tenker seg at oversetteren har sittet med både Kongespeilet og Vulgata foran seg og mer eller mindre ubevisst latt seg påvirke av Kongespeilets oversettelse. Derimot virker det lite rimelig at slike enkeltuttrykk skal ha blitt føyet inn i en allerede etablert oversettelse. I seg selv er to slike eksempler likevel ikke nok til å bygge noen helt sikker konklusjon på,

<sup>38</sup> Stjórn s. 431, 451, 477, 489.

<sup>39</sup> Stjórn s. 427, 430—32, 451 ff. Også presten Urias i 2. Kg. 16, 10 ff., som ser ut til å ha vært en slags yppersteprest, kalles kennimaðr (Stjórn s. 638).

<sup>40</sup> En tale, utg. A. Holtmark, s. 2.

<sup>41</sup> Stjórn s. 474, 2 ganger biskup, 2 ganger kennimaðr.

<sup>42</sup> Stjórn s. 476, 3 ganger biskup.

men det skal vise seg at den blir ytterligere underbygget når vi går over til å undersøke Salomos historie.

## Salomos historie

Fortellingen om Salomo følger umiddelbart etter den brede behandlingen av forholdet mellom David og Saul. Den har form av en rekke spørsmål fra Sønnen om en del av Salomos tilsynelatende tvilsomme domsavgjørelser var rettferdige, og leder via ett av disse spørsmålene over til en diskusjon om forholdet mellom kongedømme og kirke og til en betoning av kongens ansvar generelt. Avsnittet er bygget opp på følgende måte:

1. Salomos dom mellom de to kvinnene, ville han ha latt barnet dele hvis moren ikke hadde gitt seg til kjenne, og ville dette ha vært rettferdig (115.36—116.15)?

2. Spørsmål om Salomos drap på Joab, Adonja og Simei, generelt ut-sagn om Salomos rettferdighet, Salomos drøm (116.16—30).

a) Begrunnelse av drapet på Simei (116.31—117.26).

b) Begrunnelse av drapet på Adonja (117.26—120.27).

I. Adonjas opprør (117.26—119.28).

II. Adonjas bønn om Abisag til hustru (119.29—120.27).

c) Drapet på Adonja og Joab (120.28—121.7).

d) Avsettelsen av Abjatar (121.7—19).

3. Nye spørsmål som reises ved Farens svar: hvorfor ble Joab drept i tempelet, hvorfor holdt ikke Salomo sitt løfte til Batseba (121.20—28)?

a) Svar på det andre spørsmålet: prinsipper for hva slags gaver en høvding kan gi, når han kan ta løfter tilbake (121.29—123.7).

b) Svar på det første spørsmålet: forholdet mellom konge og biskop, kongens ansvar og hans regnskap for Gud etter døden (123.8—125.28).

4. Nytt spørsmål fra Sønnen om avsettelsen av Abjatar i tilknytning til diskusjonen om konge og biskop: røvet ikke Salomo fra biskopens hall? Videre utdyping av forholdet mellom kongedømme og kirke i tilknytning til dette (125.28—126.41).

Vi ser at denne diskusjonen er noe annerledes bygget opp enn historien om David og Saul. Sønnens spørsmål har tematisk liten tilknytning til det foregående, tilknytningen ligger utelukkende i det kronologiske («um þa luti er siðar urðu», 115.40). Eksemplene er også neppe bare tenkt som forbilder for hvordan kongen skal dømme: det dreier seg snarere om å forklare noen dommer som et av de store forbildene i Det gamle testamente, Salomo, har avsagt og som virker moralsk temmelig tvilsomme. Eksemp-

lene danner her utgangspunktet, ikke de generelle normer. Men visse normer kommer likevel ut av dem, for det første prinsipper for kongens forhold til gaver og løfter, for det andre prinsipper for forholdet mellom konge og kirke. Det kan faktisk se ut som hensikten med eksemplene nettopp er å komme frem til disse normene. De generelle diskusjonene om dette, dvs. pkt. 3 og 4 i den foregående oversikten, skal vi ikke komme nærmere inn på her, i dem er det lite av betydning for forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn. Men vi må ha dem for øye, for å se om de påvirker gjengivelsen av de bibelske episodene.

Den lengste og mest detaljerte av de bibelske episodene er fortellingen om Adonjas opprør og tronskiftet etter David. Den vil jeg la danne utgangspunkt for den følgende undersøkelsen.

Denne fortellingen er allerede blitt behandlet av Johan Schreiner i to artikler.<sup>43</sup> Schreiner prøver her å sette den inn i tidens politiske debatt. David valgte selv sin etterfølger ved å foretrekke den yngre Salomo for den eldre Adonja, og «biskop» Abjatars valg av Adonja var ugyldig. Dette må bety at Kongespeilet hevder fri designasjon, ikke automatisk arvefølge som tronfølgeprinsipp, og verket må derfor være skrevet før tronfølgeoven av 1260. Dessuten må det ha til hensikt å ta avstand fra kirkelig innblanding i tronfølgespørsmål. Fortellingen gir dermed også uttrykk for den antikirkelige tendens som for Schreiner er selve kjernen i Kongespeilets ideologi. Schreiners syn gir tilsynelatende en rimelig forklaring på den brede plass fortellingen om Adonja har i Kongespeilet. Schreiner har imidlertid ikke sammenlignet Kongespeilets versjon med Bibelens og heller ikke med Stjórn. En slik sammenligning viser at hans syn ikke er holdbart.

I Bibelen fremstilles en typisk hoffintrige før det ventede tronskifte. Adonja, som er eldre enn Salomo, får en del av de ledende i riket med seg og lar seg utrope til konge for å skape et *fait accompli*. Salomos mor, Batseba, og profeten Natan skynder seg til David, forteller ham hva som er hendt og minner ham om at han har lovet at Salomo skal bli konge. David samtykker, og Salomo blir konge, til stor forferdelse for Adonja, som flykter til alteret og ber Salomo om nåde. I Kongespeilet er første del av historien sterkt forkortet, hovedvekten er lagt på Davids reaksjon. Men det viktigste er at poenget er et annet: Adonjas opptreden blir fremstilt som opprør mot David. Batseba og Natan — dessuten «biskop» Sadok og

<sup>43</sup> Kongespeilet som kampskrift, Festskr. til Harald Grieg, 1950, og Bidrag til datering av Kongespeilet, HT 36, begge her sitert etter Studier over Konungs skuggsiá s. 31—48.

«høvdingen» Benaja, som i Bibelen først blir tilkalt senere — forteller David hva som er skjedd, men minner ham ikke om noe løfte. Derimot kommer David med et kraftig utbrudd mot Adonja og sammenligner sin egen handlemåte overfor Saul med Adonjas mot ham: selv tjente han Saul trofast enda han var salvet til konge og Saul strebet ham etter livet, og ventet til Gud selv dømte Saul fra riket, mens hans egen sønn Adonja dømmer ham fra riket før han er død. Derfor skal Adonja med spott miste sin rang, på samme måte som Lucifer, som gjorde opprør mot Gud («firi pui skal han med hadung fra falla pessari sæmd suo sem sa fell er hina uppreist fyrstu gerdi med drambi moti drottni sinum».) Adonjas opptreden her blir altså eksempel på en av hovedsyndene i Kongespeilet, «dramb» — overmot, tilsvarende lat. «superbia»,<sup>44</sup> og han innordnes i rekken av dem som står Gud imot på samme måte som Lucifer og Saul. Dessuten er det her i motsetning til Bibelen antagelig forutsetningen at han som den eldste ville ha fått riket hvis han ikke hadde gjort opprør: Salomo har ikke fått noe løfte, men fordi broren har gjort seg uskikket, går riket over til ham. Det er derfor nærliggende å sette Kongespeilets versjon i sammenheng med norsk tronfølgediskusjon slik Schreiner gjør, bare med motsatt konklusjon. Det ser ut som om det er svært om å gjøre for forfatteren av Kongespeilet å finne en plausibel forklaring på at Adonja, som er den eldste, ikke blir Davids etterfølger, og det finner han i opprøret. Hvis hensikten, som Schreiner mener, var å hevde designasjon som tronfølgeprinsipp, burde han ha gjort det stikk motsatte, eller han kunne nøye seg med å følge Vulgatas versjon temmelig slavisk — da ville han ha fått utmerkede argumenter for designasjon. Hensikten med Kongespeilets avvik fra Bibelen ser derfor snarere ut til å være å unngå å komme i konflikt med de prinsipper som ligger bak tronfølge-loven av 1260 enn å forkynde avvikende tronfølgeprinsipper. Schreiners datering av Kongespeilet ut fra tronfølge-loven er derfor uholdbar. Men det går heller ikke an å bruke dette stedet som argument for en datering til etter 1260: forfatteren av Kongespeilet kan ha hatt like stor interesse av å støtte prinsippene om primogenitur og automatisk arverett enten disse prinsippene var formulert i lovs form eller ikke. Det kan likevel diskuteres om det virkelig er forutsetningen i Kongespeilet at Adonja skulle arve riket. Personlig er jeg tilbøyelig til å tolke Davids ord i den retning, men det kan ikke utelukkes at meningen er at Adonja skal falle fra den rang han har tilrevet seg. Dette får likevel liten betydning for vår konklusjon når det gjelder

<sup>44</sup> Jfr. T. Tobiassen, HT 43 s. 231. Begrepet står sentralt i Kongespeilet og både betydning og funksjon bør utvilsomt analyseres nøyere.

Schreiners tese: i alle tilfelle står det fast at forfatteren av Kongespeilet ikke har utnyttet de mulighetene Bibelens beretning byr på til å hevde designasjon som tronfølgeprinsipp i og med at han ikke har med Davids løfte.

Hovedhensikten med Kongespeilets avvik fra Bibelen er likevel neppe å forsvare et bestemt syn på tronfølgespørsmål. Først og fremst er det nok troskapen som skal fremheves gjennom karakteristikken av Adonjas handling som opprør. Dette kommer klart frem gjennom sammenligningen med Lucifers «drottinsvik» og kontrasten til Davids troskap mot Saul. Ser vi på historien mer isolert, kan vi også finne grunner til Kongespeilets spesielle versjon. Faren har en ikke helt enkel oppgave, nemlig å forsvare at Salomo drepte Adonja fordi han ba om Abisag til hustru, enda han først hadde skånt ham da han hadde latt seg utrope til konge, og enda han på forhånd hadde lovet Batseba, som bar frem bønner på vegne av Adonja, å gi henne det hun ba om. I denne situasjon er det klart at en svartmaling av Adonja vil gjøre det lettere å forsvare Salomos handlemåte.

Kongespeilets avvik fra Bibelen kan altså også her lett forklares ut fra hensikten med å gjengi historien. La oss så se hvordan Stjórñ gjengir den. Stjórñ (s. 548—52) følger langt på vei Bibelen og har med henvisningen til Davids løfte til Salomo. På den annen side karakteriserer Stjórñ Adonjas handling som opprør og lar David si det samme som i Kongespeilet om dette opprøret. Stjórñ opererer altså øyensynlig med en selvmotsigelse: Salomo blir konge for det første fordi David på forhånd har lovet ham det, for det andre fordi Adonja ved sitt opprør har forspilt sin rett til å være konge. Det ser altså ut til at Stjórñ på en ikke særlig vellykket måte kombinerer Bibelens og Kongespeilets versjon, og det viser at den også her er yngre enn Kongespeilet og delvis bygger på det.

Graden av selvmotsigelse kan likevel diskuteres. Som vi har sett, er det ikke sikkert at det er Kongespeilets forutsetning at Adonja normalt skulle arve riket. Likevel får denne reservasjonen liten betydning for forholdet mellom Kongespeilet og Stjórñ. Vi kan nemlig i detalj påvise hvilke deler av sin historie forfatteren av Stjórñ har hentet fra Kongespeilet og hvilke fra Bibelen. En oversikt over Stjórñs fortelling vil vise dette.

1. Begynnelsen, om selve opprøret = Kgs. 117.29—35 med visse innskudd fra Bibelen og et par detaljer som forfatteren selv har funnet på: at Adonja tok seg hird og gjorde håndgangne menn og at han ikke inviterte Salomo fordi David hadde innsatt ham som tronfølger.
2. Fra Natans reaksjon til Davids svar til Natan og Batseba = 1. Kg. 1, 11—27.
3. Davids svar = Kgs. 117.36—118.5.

4. Davids ord til Batseba, hvor han bekrefter sitt løfte om at Salomo skal bli konge = 1. Kg. 1,28—31.
5. Davids ord til Sadok og innsettelsen av Salomo som konge = Kongespeilets frie resyme av v. 32—39 (118.5—15).
6. Davids velsignelse og formaninger til Salomo = Kgs. 118.15—24,37—38 (fritt etter 1. Kg. 2,1—12, med adskillige tillegg).
7. Benajas velsignelse, innsettelsen av Salomo på Davids trone = v. 36—37 (noe fritt) + Kgs. 119.4—7 (fritt etter v. 35).
8. Adonjas reaksjon og flukt = Kgs. 119.7—10 (resymé — fritt — av v. 41—42) + *oversettelse* av v. 42, deretter videre etter Kongespeilets resymé av v. 43—53, Kgs. 119.10—25.
9. Davids formaning til Salomo før sin død = 1. Kg. 2,1—2 + Kgs. 118.38—119.4 med et par ord fra v. 3—4 innskutt.

Pkt. 1—4 i denne oversikten er det lett å følge forfatteren av Stjórn. Begynnelsen av historien er tatt nokså direkte fra Bibelen med noen innslag fra Kongespeilet til å begynne med og Davids ord om Adonjas opprør (jfr. s. 184) skutt inn mellom v. 27 og 28. Det som kan lånes, er altså lånt, men her har det vært nødvendig med forholdsvis lange passasjer fra Bibelen som supplement, siden Kongespeilet er så kortfattet.

Fra pkt. 5 — i Bibelen fra v. 32 — begynner det å bli komplisert. V. 32 er utelatt i Stjórn, som i det følgende låner Kongespeilets resymé av v. 32—39. En liten detalj røper lånet: Setningen «þui næst mællti Dauid konungr uið Sadoch byskup» forutsetter at Sadok er til stede. Det er han ganske riktig i Kongespeilet — her kommer Sadok, Natan og Batseba sammen til David. Men i Bibelen og Stjórn er bare Natan og Batseba til stede. V. 32, som Stjórn utelater, forteller at Sadok blir tilkalt. I denne delen av fortellingen er det ganske tydelig Kongespeilets versjon som ligger til grunn for Stjórn's gjengivelse. V. 32—39 er langt kortere og friere gjengitt enn det som er vanlig i Stjórn. Stjórn's oversettelser er nok gjerne ganske frie, men det er sjelden vanskelig å følge Bibelen vers for vers. I gjengivelsen av v. 32—39 er dette umulig: v. 33—35, hvor David sier at Sadok, Natan og Benaja skal salve og hylle Salomo, er nokså kort gjengitt, v. 36—37, Benajas ord, er utelatt — de kommer igjen senere — og v. 38—39, som beskriver at de tre utførte Davids ordre, er gjengitt med «þa giorði Sadoch alla luti sem Dauid bauð honum»<sup>45</sup> — så å si ordrett etter Kongespeilet. Det som kommer deretter, at Salomo ledes frem for David og Davids tale til ham, er i det hele tatt ikke hentet fra Bibelen, dvs. det kan delvis utledes av den beretningen om begivenhetene Adonja får høre,

<sup>45</sup> Det kan virke eiendommelig at Sadok så desidert er hovedpersonen i denne delen av Kongespeilets beretning. Muligens skyldes det at biskopen jo var hovedpersonen



hvor det sies at Salomo føres frem for David og noen få ord av David gjengies (v. 46—48). Selve Davids tale er delvis bygget på Davids ord til Salomo før sin død, 1. Kg. 2,1—12, når det gjelder formaningene om enkeltpersoner, mens de generelle formaninger er Kongespeilets egne.

Stjórn gjengir Kongespeilets tale av David omtrent ordrett, men sløyfer i denne sammenhengen to avsnitt, 118.24—37, hvor David gir formaninger om hvordan Salomo bør styre og om hvordan han skal behandle Joab, og 118.39—119.4 om hvordan han skal behandle Abjatar. Bare ordene om Adonja (118.37—38) er med i Stjórn. De utelatte avsnittene kommer i stedet igjen i Davids tale til Salomo før han dør. Formaningene om hevn er som nevnt delvis tatt fra Bibelen, men er omarbeidet i Kongespeilet: en formaning om Bersillais sønner (v. 6) er utelatt — den har selvsagt ingenting å gjøre i Kongespeilets sammenheng. En formaning om Abjatar er tilføyet — noen slik finnes ikke i Bibelen, den kan skyldes hukommelsesfeil eller at Kongespeilets forfatter har ønsket å legge David noen ord i munnen også om ham. Dessuten er tankegangen blitt en annen: i Bibelen er formaningene utslag av ren hevntørst, i Kongespeilet er de preget av den vanlige kristne begrunnelse for dødsstraffen (jfr. s. 165).

I hele dette avsnittet av Stjórn er det få direkte innslag fra Bibelen. Men de finnes: v. 36—37, i en litt fri oversettelse (Benajas ord, ovf. s. 186) er satt inn etter Davids tale. Men de er blitt galt plassert, siden der ikke er noen tale på dette stedet i Bibelen: ordene blir i Bibelen sagt før Sadok, Natan og Benaja går avsted for å salve Salomo, i Stjórn blir de sagt etter at de er kommet tilbake med ham.

Når Adonja får nyheten om at Salomo er blitt konge, er det tatt med at han fikk vite det av Jonatan, sønn av Abjatar. Stjórn gjengir her først noen ord fra Kongespeilet:

«Enn Adonias spurði eptur hverio gegndi sia fagnaðr folksins. hvart sv glæði var fyrir hans sakir oc tignar æða vorv nockur ny tíðendi» (= Kgs. 119.8—10).

Dette er et resymé av v. 41—42:

«Sed et Joab, audita voce tubæ ait: Quid sibi vult clamor civitatis tumultuantis? Adhuc illo loquente, Jonathas, filius Abiathar sacerdotis, venit; cui dixit Adonias: Ingrederere, quia vir fortis es, et bona nuntians.»

---

ved de kroninger forfatteren må ha kjent fra sin egen samtid, kanskje skal det også fremheve den lydige biskop Sadok i motsetning til den ulydige biskop Abjatar. Men forfatteren kan også bare ha husket feil. Det mest sannsynlige er kanskje en kombinasjon av de to typene forklaringer: p.g.a. kroningsskikkene i samtiden har han festet seg mest ved Sadok og gjort ham til hovedpersonen i sin frie gjengivelse.

Adonjas og Joabs spørsmål er altså slått sammen og noe forandret og lagt i munnen på Adonja. Deretter forteller Kongespeilet at han fikk det svar at Salomo var blitt konge, uten å nevne noe om hvem som svarte, en slik detalj har forfatteren regnet som overflødig. Men Stjórn fortsetter med å fortelle at Jonatan kom til:

«Oc a þeirri stvndo somo kom þar Jonathas son Abiathar byskups oc geck fyrir Adoniam. Adonias mælti til hans. þv ert hravstr dræingr och mant þv hafa fram at bera nockvr goð ærendi.»

Forfatteren av Stjórn gjengir altså først Kongespeilets resymé av Bibelen og oversetter deretter det samme stedet, uten å oppdage at han har gjengitt det samme avsnittet to ganger!

Det kan ut fra dette avsnittet neppe være tvil om at Stjórn bygger på Kongespeilet og ikke omvendt. De aller fleste avvik fra Bibelen i Kongespeilet kan med letthet forklares enten som ren forkortelse eller ut fra Kongespeilets generelle tendens, mens de blir uforklarlige hvis vi tenker oss at de har sin opprinnelse i Stjórn. Avsnittet viser også, tydeligere enn eksemplene fra Davids historie, at forfatteren av Stjórn må ha lagt Kongespeilet til grunn for sin oversettelse. Likevel har han ikke kopiert fullstendig slavisk. Han har forsøkt å lage en noenlunde sammenhengende historie ut av de to tekstene han har bygget på og viser en viss selvstendighet i tilpasningen av Kongespeilets tekst, på samme måte som i enkelte andre episoder. Særlig er det grunn til å merke seg delingen av Davids tale til Salomo. I og med at han også må ha med beretningen om Davids siste ord til Salomo før sin død — hvor Kongespeilet har hentet en del momenter til sin formanings tale fra — må forfatteren av Stjórn dele opp Kongespeilets versjon. Og delingen er absolutt gjort med forstand: velsignelsen og formaningene angående Adonja er tatt med i den første talen, de alminnelige råd om hvordan Salomo skal regjere og formaningene angående Simei, Joab og Abjatar er med annen gang.<sup>46</sup>

Etter den lange fortellingen om Adonjas opprør har Stjórn en kort karakteristikk av David i forbindelse med omtalen av hans død (jfr. s. 176 f.), deretter følger et nytt, langt avsnitt som er lånt fra Kongespeilet, nemlig om Adonjas bønn om å få Abisag til hustru og Salomos straff over ham, Joab og Abjatar. I begynnelsen av dette avsnittet har Kongespeilet et forklarende innskudd om David og Abisag. Stjórn's gjengivelse av denne fortellingen er tydeligvis påvirket av Kongespeilet, men den er plassert på riktig sted, i begynnelsen av 1. Kg. (Stjórn s. 548, jfr. 1. Kg. 1,1—4). Kongespeilets versjon (119.29—37) har her form av et fritt referat uten

<sup>46</sup> Jfr. Hofmann s. 10.

noen større meningsforandring. Et forklarende tillegg om at Abisag ble regnet som hoveddronning av folket p.g.a. dette forholdet til David danner naturlig overgang til Adonjas bønn. Dette tillegget er med i Stjórn, som også har hentet flere andre setninger nokså direkte fra Kongespeilet.

I selve hovedfortellingen, om Adonjas bønn, Salomos svar og drapet på Adonja, Joab og Abjatar, faller Kongespeilets og Stjórn's versjon så å si ordrett sammen (Kgs. 119.28—29, 119.37—121.17, Stjórn s. 554—56, 1. Kg. 2,13—34). Bare ett avsnitt i Kongespeilet er utelatt, nemlig konklusjonen om at Salomo i dette tilfellet hadde rett til å bryte sitt løfte (120.31—35). Slike resonnerende avsnitt lånes, som vi har sett, vanligvis ikke. Dessuten er der et par mindre avvik.<sup>47</sup> På slutten føyer så Stjórn til v. 27, om at Abjatars avsettelse var oppfyllelsen av spådommen mot Elis ætt, og v. 35 om hvem som ble satt i stedet for Joab og Abjatar. Som ellers er her flere betydelige avvik fra Bibelen. Disse avvikene henger nøye sammen med Kongespeilets formål med historien: den skal danne innledning til en diskusjon om hvilke løfter som bør holdes og hvilke ikke. Derfor er begynnelsen, replikkvekslingen mellom Adonja og Batseba summert opp i én setning: at Adonja ba om Abisag til hustru. At Stjórn også har forkortet begynnelsen, viser klart avhengigheten av Kongespeilet. Slike forkortelser er ellers ikke vanlige der.<sup>48</sup> Til gjengjeld blir hensikten med Adonjas bønn, å vinne tronen, sterkere fremhevet enn i Bibelen. Videre blir det poengtert at Batseba ikke på forhånd vil si hva hennes bønn består i, samtidig som Salomo formaner henne om at hun må be om noe som er «uel ueitandi». Begge disse tilleggene foregriper delvis den følgende diskusjon. I beretningen om straffene over Joab og Adonja er den vanlige kristne begrunnelsen av dødsstraffen med, dessuten blir sammenhengen mellom Adonjas bønn og straffene over Joab og Abjatar sterkere fremhevet enn i Bibelen, hvor den bare såvidt er antydnet. Det gjelder å få frem at det dreier seg om en sammensvergelse med sikte på å skaffe Adonja tronen, dette selvsagt for å begrunne at Salomo iverksetter straffen akkurat på dette tidspunkt.

Endelig er der et avvik som kan virke mer tilfeldig. Episodene med Joab og Abjatar er fortalt i omvendt rekkefølge: i Bibelen nevnes Abjatar først, i Kongespeilet Joab. Dette kan være en hukommelsesfeil, men det

<sup>47</sup> Det viktigste er et tillegg om at Batseba var godhjertet og uten svik og ikke skjønte listen bak Adonjas bønn (Stjórn s. 554).

<sup>48</sup> Jfr. f.eks. den foregående episoden om Adonjas opprør, hvor Kongespeilet utelater adskillig lengre avsnitt, slik at Stjórn supplerer fra Bibelen, eller fortellingen om David og Batseba (s. 513 ff.) eller om Saul og amalekittene (s. 455 ff.). Derimot er der eksempler på at Stjórn låner forkortede versjoner. Jfr. ndf. s. 197.

er mer sannsynlig at det skyldes hensynet til den senere diskusjonen i tilknytning til de tre episodene: først om løfter i tilknytning til Adonja, så om kirkegrid og de to haller i tilknytning til Joab, og så nærmere om kongens og biskopens makt i tilknytning til Abjatar. At det før episoden med Joab nevnes at Abjatar blir tilkalt til Salomo, gir også en pekepinn om at forfatteren av Kongespeilet er klar over den riktige rekkefølgen.

Stjórn har altså lånt et ganske langt avsnitt, mesteparten av 1. Kg. 1 og 2, temmelig direkte fra Kongespeilet. Her er ikke bare enkeltreplikker eller setninger overtatt, men lange, fortellende avsnitt. Kongespeilet har dannet utgangspunktet, og forfatteren av Stjórn har supplert det som mangler der ut fra Bibelen. Forfatteren av Stjórn har altså tydeligvis hatt begge verker foran seg og overtatt både tillegg og forkortelser av Bibelen fra Kongespeilet. Men han har vært nøye med å få med konkrete detaljer, særlig omtale av personer, derfor har han bl.a. skutt inn v. 36—37 og v. 42 midt i Kongespeilets beretning om Adonjas opprør. Denne fremgangsmåten bekrefter inntrykket fra Davids historie: Stjórn's lån fra Kongespeilet kan ikke være sitater som er føyet inn i en allerede etablert bibeltekst, for da blir det vanskelig å forklare at en oversettelse er blitt erstattet av et resymé. Den rimeligste forklaringen på forfatteren av Stjórn's fremgangsmåte må bli at han av praktiske grunner har lagt Kongespeilet til grunn for sin oversettelse.

Forskjellen mellom de korte lånene fra Davids og de lange fra Salomos historie skyldes derfor ikke at forfatteren av Stjórn har gått frem på noen annen måte når han har lånt fra Salomos historie. Som vi har sett, var det ikke stort mer en oversetter kunne ha lånt fra Davids historie. De to fortellingene fra Salomos historie er derimot langt mer detaljerte, så detaljerte at de nesten uforandret kunne gå inn i en bibeloversettelse. I denne sammenheng kan man spørre seg: hvorfor gjengir Kongespeilet akkurat disse fortellingene så utførlig?

Forklaringen er nokså enkel når det gjelder Adonjas bønn og Salomos hevn over Adonja, Joab og Abjatar. De danner innledning til diskusjonen om løfter og om forholdet mellom konge og biskop, og er ikke mer detaljerte enn nødvendig for å få frem de poeng som skal danne utgangspunktet for den senere diskusjonen.<sup>49</sup> Likevel kan det nok tenkes at det ligger en aktuell begivenhet bak episoden med Joab i tempelet: det er nærliggende

<sup>49</sup> Derimot kan man nok spekulere over hvorfor akkurat løfter og løftebrudd skulle diskuteres så utførlig i Kongespeilet og hvorfor denne diskusjonen kommer like foran den om konge og biskop helt på slutten av kongebolken.

å sette den i sammenheng med drapet på Skule i Elgeseter kloster.<sup>50</sup> Muligens gjenspeiler den diskusjoner om kirkegrid i den forbindelse.

Mer oppsiktsvekkende er derimot den detaljerte beretningen om Adonjas opprør og innsettelsen av Salomo som konge. Hensikten med denne fortellingen har vi delvis diskutert, men denne hensikten forklarer ikke hvorfor selve tronskiftet er så detaljert gjengitt, bl.a. gjennom Davids tale til Salomo, hvor Kongespeilet, som vi har sett, har flere tillegg til Bibelen. Her kan det være rimelig å tenke seg at forfatteren hadde et visst aktuelt sikte med sin utførlige skildring. Davids ord i begynnelsen av sin tale: «Blezadr se þv gud at þu lezt þier soma at hefia mik til suo mikillar sæmdar af litlum stigum ...» står ikke i Bibelen. De passer likevel svært godt i Davids munn; han var jo kommet til kongetronen fra små kår. Men de passer også utmerket både på kong Sverre og Håkon Håkonsson. Formaningene til Salomo minner også svært om de generelle prinsipper for kongens styre som skisseres på s. 74.37—75.2. Selve seremoniellet er også relativt utførlig gjengitt. Forfatteren har derfor tydeligvis vært interessert i å gi en forholdsvis detaljert skildring av selve tronfølgesituasjonen og har gjennom Davids tale benyttet anledningen til å innskjerpe noen av sine prinsipper for statsstyre. Den tilsynelatende digresjonspregede slutten av verket får dermed en klar sammenheng med hovedtemaet. Og denne sammenhengen utdypes ved de generelle betraktningene om kongens ansvar, hans kompetanse og hans forhold til kirken s. 123 ff. At en tronfølgesituasjon skildres så utførlig på slutten av verket, kan derfor ha en aktuell grunn: det kan tenkes at Kongespeilet direkte er beregnet på en tronfølger. Dette er i seg selv sannsynlig: en moralsk-teologisk lærebok i hvordan kongen bør styre passer jo særlig godt for en tronfølger eller en ung konge, mindre godt for en eldre konge — i dette tilfellet Håkon Håkonsson — med lang erfaring i statsstyre.

I de tre mindre episodene i Salomos historie er der så godt som ingenting som tyder på forbindelse mellom Kongespeilet og Stjórn. Dette er ganske naturlig når det gjelder de to første episodene; Kongespeilets gjengivelse er her så kortfattet at forfatteren av Stjórn neppe har funnet det umaken verd å låne fra den. Derimot er den manglende likhet i den siste av episodene, den om Salomo og Simei, påfallende. Kongespeilet har her flere avvik fra Bibelen. Som vanlig er den kristne begrunnelsen for dødsstraffen med. Videre har Kongespeilet et forklarende tillegg som skal rettferdiggjøre Salomos handlemåte: Simei har ikke vist noen anger enda David har sagt at han kan risikere hevn hvis han ikke gjør det — disse ordene er

<sup>50</sup> Jfr. *The King's Mirror*, overs. av L. M. Larsen, NY 1917 s. 48.

ikke tatt fra Bibelen (jfr. 2. Sam. 19,23: David sverget at Simei ikke skulle dø). Kongespeilet avviker dessuten fra Bibelen i noen mindre detaljer: i Bibelen får Simei beskjed om å bygge seg et hus i Jerusalem og bli der, i Kongespeilet har han allerede flere hus der. I Bibelen bryter han Salomos påbud for å hente noen rømte slaver, i Kongespeilet for å more seg. Har forfatteren av Kongespeilet rett og slett gjengitt etter hukommelsen og husket feil? Eller ligger det en bevisst hensikt bak? Hensikten kan være å gjøre Simeis synd mer alvorlig, tilføyelsen «sva sem rosandi dirfð æpter brotit satt mal» (117.19) kan tyde på det. Men hukommelsesfeil kan heller ikke utelukkes.

Ingen av disse avvikene finnes i Stjórn (s. 556 f.), selv ikke den vanlige begrunnelsen for dødsstraffen er med. Det eneste som *kan* hentyde til den, er Salomos ord om at Simei skal rammes av Guds *timelige* hevn («oc hefni þer stvndliga»). Ett av hss. (B) har her forøvrig «stranglega». Dessuten kan tillegget til Salomos replikk: «gack ecki vtan borgar með nockvrri lavsvng» være påvirket av Kongespeilet, hvor Simei dro ut for å more seg. Men Salomos ord til Simei er helt annerledes i Kongespeilet, så noe bevis for påvirkning gir ikke dette stedet. Og ordene om *timelig* hevn kan forfatteren av Stjórn lett ha fått idéen til fra ett av sine mange andre lån fra Kongespeilet. Det er derfor liten grunn til å regne med lån i dette tilfellet, og det må sies å være ganske påfallende: episoden med Simei skulle være akkurat like velegnet til å gå inn i Stjórn som mange av de andre episodene som er lånt. Hofmann har også funnet dette påfallende og søkt å gi en forklaring.<sup>51</sup> Han mener at forfatteren av Stjórn vanskelig kunne unngå å fortelle om de rømte slavene. Men gjorde han det, ville historien bli et dårlig eksempel på kongens plikt til å ta rask hevn, fordi det å hente rømte slaver for norske legfolk måtte fortone seg som et viktig og lovlig ærend. Derfor måtte også Salomos replikk utelates.

Forklaringen er neppe holdbar. Det er nok mulig, men langt fra sikkert at forfatteren av Stjórn ville ha foretrukket å fortelle om slavene, slik som i Bibelen. Riktignok har han overtatt adskillige ganske store avvik fra Kongespeilet, men som vi har sett, ser det ut til at han forsøker å få med Bibelens konkrete detaljer. Men ut fra en rekke av våre tidligere eksempler på lån fra Kongespeilet, er det liten grunn til å tro at han ville vike tilbake for inkonsekvenser mellom Bibelens beretning og lånte replikker fra Kongespeilet. Det er heller ikke særlig grunn til å tro at norske legfolk ville ha tatt anstøt av beretningen om den hadde fått den form Hofmann antyder. For det første ser det ikke ut til at det fantes treller i Norge på

<sup>51</sup> Hofmann s. 10 f.

Kongespeilets tid, for det andre kan man innvende at Simeis løftebrudd var alvorlig nok selv om han hadde gode grunner for det; han kunne jo dessuten ha sendt andre for å hente de rømte slavene.

Jeg tror derfor en annen forklaring er mer sannsynlig: forfatteren av Stjórn har rett og slett ikke oppdaget historien! Umiddelbart kan dette høres nokså utrolig ut: den står jo like foran den lange historien om Adonja, som Stjórn direkte har kopiert. Likevel er det ikke utenkelig at den kan være oversett, fordi den er galt plassert i forhold til Bibelen. Der kommer den nemlig etter begge episodene med Adonja (1. Kg. 2,36—46). Forfatteren av Stjórn kan ha gått raskt igjennom Kongespeilet for å se hva han kunne bruke. Etterat han var ferdig med Davids historie, har han festet seg ved Kongespeilets gjengivelse av Adonjas opprør, som kommer helt i begynnelsen av 1. Kg., og oppdaget at han kunne bruke den så å si i sin helhet. Deretter har han fortsatt med Adonjas bønn og Salomos straffer (1. Kg. 2,13—35). Da han så var ferdig med å kopiere dette temmelig lange avsnittet, har han ikke slått tilbake for å se om der var mer han kunne overta, men har istedet fortsatt med å oversette 1. Kg. 2,36 etter å ha føyet til v. 25 og 37 som supplement til Joabs og Abjatars historie. Forfatteren har tydeligvis operert med flere tekster som grunnlag for sin oversettelse, og de fleste moderne forskere vil vel vite av erfaring hvor lett det er å overse noe i en av de mange kilder man arbeider med hvis man ikke er omhyggelig nok. Forklaringen ser dessuten ut til å støttes av et annet manglende lån som er ganske påfallende, nemlig historien om Esekias, som er ganske utførlig gjengitt i Kongespeilet (91.3—27, jfr. Stjórn s. 645, 2. Kg. 20,1—11). Kongespeilet gjengir her som vanlig fritt, men er forholdsvis fullstendig og har et karakteristisk tillegg i Esekias' ord til Esaias, hvor han gir uttrykk for edlere motiver for å ville leve videre enn den elementære dødsfrykt som kommer til uttrykk i Bibelen: han er redd for evig fortapelse hvis han dør nå, og han finner det nødvendig å leve videre av hensyn til folket. Slike fromme tillegg har Stjórn, som vi har sett, i mange andre tilfelle overtatt fra Kongespeilet, men her er det intet spor av påvirkning, enda denne episoden tilhører noenlunde samme del av Bibelen som Stjórn's øvrige lån er tatt fra. At forfatteren av Stjórn har oversett denne episoden, er nokså naturlig. De fleste bibelske episodene i denne delen av Kongespeilet er for kortfattede til å danne grunnlag for en oversettelse. Forfatteren av Stjórn har derfor antagelig konsentrert seg om Davids og Salomos historie, hvor han innenfor en ganske liten del av verket har funnet svært mye bibelsk stoff konsentrert, og ikke sett særlig nøye på resten av Kongespeilet. De to glemte episodene bidrar derfor ytterligere til å bekrefte det inntrykket vi har dannet oss av for-

fatteren av Stjórn: Kongespeilet har for ham vesentlig vært en material-samling til en bibeloversettelse.

## Noen konklusjoner

Jeg mener i den foregående undersøkelsen å ha påvist at Stjórn må bygge på Kongespeilet i oversettelsen av deler av 1. og 2. Sam. og 1. Kg., og at denne avhengigheten skyldes at forfatteren av Stjórn bevisst har lagt Kongespeilet til grunn for sin oversettelse. Dette gjør det usannsynlig at forfatteren av Stjórn har hatt noen eldre oversettelse av disse delene av Bibelen å bygge på.

Derimot er det vanskelig å si noe om forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn når det gjelder de tidligere delene av Bibelen. Her har det tidligere vært påpekt at der ikke finnes noen fellestrekk mellom Kongespeilet og Stjórn,<sup>52</sup> og såvidt jeg kan se, er dette riktig. Tilsynelatende kan dette peke i retning av at disse delene av Bibelen allerede var oversatt før Kongespeilet ble skrevet, slik at det ikke var nødvendig å låne, men i virkeligheten er det ikke stort vi kan slutte av disse manglende lånene. De fleste episodene fra de tidligere delene av Det gamle testamente er nemlig svært kortfattet fortalt i Kongespeilet og egner seg derfor dårlig i bibeloversettelser. Bare tre episoder er brukbare: syndefallsberetningen (75.16—77.30, 78.38—84.10), fortellingen om Josef (67.37—68.28) og episoden hvor Moses ber om nåde for Israel, og Gud endrer sin dom (90.6—34). Stjórn's versjon av de to første er bare kjent gjennom den nye redaksjonen fra Håkon V's tid, så her vet vi ikke om en eventuell eldre versjon har vært påvirket av Kongespeilet. Den siste episoden kan godt være oversett, på samme måte som historiene om Esekias og Simei.

Ut fra Kongespeilet kan man derfor neppe trekke noen slutninger om oversettelsen av Bibelen før 1. Sam. Derimot er det meget mulig at man kan komme videre ved hjelp av andre kilder og ved grundigere undersøkelser av Stjórn.<sup>53</sup>

<sup>52</sup> Storm, Studier over Konungs skuggsiá s. 118 f., F. Jónsson, Innledning s. 65.

<sup>53</sup> Men det må påpekes at det på europeisk bakgrunn ikke vil være noe oppsiktsvekkende om man kom frem til at der ikke har eksistert noen oversettelse av Det gamle testamente før Stjórn: mange andre land hadde vært kristne i flere hundre år før de fikk noen bibeloversettelse (Hofmann s. 12). Den eldste fullstendige franske bibeloversettelsen er fra Ludvig den helliges tid (1226—70), den eldste engelske er antagelig Wiclifs, fra 1380—84, den eldste tyske fra 14. årh. Oversettelser av deler av Bibelen, særlig Det nye testamente og Salmene er noe eldre, der er flere fra 11.



Det blir altså bare den siste delen av Stjórn som ut fra denne undersøkelsen lar seg datere i forhold til Kongespeilet. Den må være blitt til noe senere enn man tidligere har ment, sannsynligvis i annen halvpart av det 13. årh. Kongespeilet lar seg vanskelig datere helt nøyaktig, men den rimeligste dateringen er mot slutten av Håkon Håkonssons regjeringstid, ca. 1240—60.<sup>54</sup> Omdateringen av Stjórn rokker ikke ved dette. Hadde vi kunnet akseptere Storms slutning om forholdet mellom Stjórn og Barlaams og Josafats saga,<sup>55</sup> ville vi hatt visse argumenter for en datering av Kongespeilet til en stund før 1250. Storm siterer nemlig et avsnitt fra denne sagaen som ikke finnes i den latinske versjonen<sup>56</sup> og som viser adskillige likheter med et avsnitt i Stjórn (s. 435 f., 1. Sam. 5,1—5) og mener derfor at dette avsnittet er lånt fra Stjórn. Samtidig aksepterer han en islandsk tradisjon om at Barlaams og Josafats saga er oversatt av Håkon unge, som han identifiserer med Håkon Håkonssons sønn (f. 1234, d. 1257); men på samme måte som med forholdet mellom Kongespeilet og Stjórn, slutter Storm uten videre ut fra selve likheten at Stjórn er eldst. Man må derfor på samme måte som med Kongespeilet regne med at forholdet kan være omvendt. Hofmann har faktisk gitt et argument for dette; han påviser nemlig at Barlaams og Josafats saga i ett tilfelle bygger direkte på *Vulgata* og ikke på Stjórn.<sup>57</sup> Selv om dette kan forklares ved at forfatteren av Barlaams og Josafats saga har brukt begge verkene, er det vel så rimelig å tro at det er Stjórn som har lånt fra Barlaams og Josafats saga. På den annen side er ikke likheten mellom de to tekstene så påfal-

---

og 12. årh. (Jfr. *Lexikon für Theologie und Kirche* II sp. 401 ff., 406 f., *New Catholic Encyclopedia* II sp. 464 f., 481, *Evangelisches Kirchenlexikon* I sp. 480).

<sup>54</sup> Den viktigste terminus ante quem er 1260, da tegngilden på 40 mark, som omtales s. 40.21, ble redusert til en tredjedel. Likevel utelukker ikke dette at de senere deler av Kongespeilet kan være skrevet noe senere. En terminus post quem er vanskeligere å finne. Hvis Paasche har rett i dateringen av brevet til keiser Manuel (*Studier over Konungs skuggsiá* s. 25 f.), kan Kongespeilet ikke være eldre enn ca. 1250, men dette spørsmålet må nok undersøkes næyere før man kan være sikker. Omtalen av kongen som Herrens krist og skildringen av Salomos salving kan gjøre det rimelig å tro at Kongespeilet må være blitt til etter Håkon Håkonssons kroning i 1247, men er neppe noe bindende bevis (jfr. Berges, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, 1938, s. 315, mots. oppfatning hos Schreiner, *Studier over Konungs skuggsiá* s. 51 ff.). Jfr. ellers særlig Paasche, *Studier over Konungs skuggsiá* s. 25 ff.

<sup>55</sup> *Studier over Konungs skuggsiá* s. 114. f.

<sup>56</sup> Sagaen har en rekke slike innskudd, noen fra Bibelen, men de fleste fra forskjellige helgenlegender. Jfr. *Keysers og Ungers innledning til utgaven av sagaen (1851) s. X.*

<sup>57</sup> Hofmann s. 13. «Super limen» er i Barlaams og Josafats saga nøyaktig oversatt «at þreskelldi», mens Stjórn mer unøyaktig har «vtan gatta».

lende at den tvinger oss til å regne med direkte avhengighet. De felles avvikene fra Bibelen kan også forklares ved at de to verkene bygger på en felles tredje kilde, norsk eller latinsk. Det er derfor — foreløpig, i alle fall — ikke mulig å trekke noen slutninger om dateringen av Stjórn ut fra likheten med Barlaams og Josafats saga.

Vi har dermed ikke lenger noen faste holdepunkter for dateringen av Stjórn ut over at verket må ha blitt til etter Kongespeilet. Og i og med at det må være praktiske hensyn som har fått forfatteren av Stjórn til å låne fra Kongespeilet, er det heller ingen grunn til å regne med noen særlig nærhet i tid eller miljø mellom de to verkene. Først ved grundigere språklige og tekstkritiske undersøkelser kan man muligens få grunnlag for en fastere datering av Stjórn. Kanskje vil det vise seg, som Hofmann er inne på,<sup>58</sup> at Brand Jonsson likevel er forfatteren av Stjórn, og dermed får vi en fast datering til før 1264, da Brand døde.

Omvrurderingen får altså ikke noen særlig betydning for dateringen av Kongespeilet, mens den nødvendiggjør en viss omdatering av Stjórn. Likevel er den av langt større interesse for de to verkenes komposisjon og tilblivelse enn for dateringen.

Når det gjelder Stjórn, har de foregående eksemplene gitt oss en viss innsikt i hvordan forfatteren har arbeidet: påvirkningene fra Kongespeilet er ikke resultat av tilfeldig lesning, men av systematisk kompilasjon. Han viser nok på mange måter en imponerende fortrolighet med Kongespeilet: særlig den kunstferdige sammenstillingen av sitater til karakteristikken av David og de mange lånene av småstykker fra Davids historie tyder på det. På den annen side er det øyensynlig bare en liten del av verket han kjenner til. I Holm-Olsens utgave utgjør dette 14 sider (s. 107—21), altså nøyaktig 1/9. At Esekiasepisoden ikke er lånt, peker nokså klart i retning av at han ikke har vært riktig fortrolig med resten av verket, at Simeiepisoden også er utelatt, tyder dessuten på at han har lest de 14 sidene i en ganske bestemt hensikt, nemlig å finne stoff til sin oversettelse. Ut fra disse iakttagelsene virker det lite trolig at lånene fra Kongespeilet skyldes særlig interesse for Kongespeilets budskap og ønske om å bringe det videre. At han så vidt konsekvent har unngått å ta med resonnerende avsnitt, peker i samme retning. Man kan her innvende

<sup>58</sup> Hofmann s. 14 ff. søker å sannsynliggjøre dette ved å trekke frem Brands forbindelse med Norge og det norske kongehus. Men hvis den karakteristikken av forfatteren av Stjórn jeg her har lagt frem er holdbar, har slike argumenter liten betydning. En argumentasjon for Brands forfatterskap må bygge på språklige og stilistiske sammenligninger mellom Stjórn og Gyðinga saga (= Makkabeerbøkene), som Brand visstnok har oversatt (Storm, Arkiv for Nord. Fil. III, 1886 s. 246).

at hensynet til selve oversettelsens form ville utelukke dette i alle tilfelle, selv om oversetteren gjerne ville formidle Kongespeilets budskap. Men skillet mellom oversettelse og kommentar var ikke så skarpt i middelalderen som i dag, det viser bl.a. det faktum at Stjórn *har* hentet kommenterende avsnitt fra andre kilder enn Kongespeilet, nemlig de såkalte «skyringar» som gir allegoriske utlegninger om forskjellige personer i Det gamle testamentet og bruker dem som forbilder på Kristus (jfr. n. 35 og 59). Hadde derfor forfatteren av Stjórn virkelig vært opptatt av å formidle Kongespeilets budskap, ville det ikke vært vanskelig å få med f.eks. Kongespeilets grunner til at Gud forkastet Saul eller noen av dets betraktninger om forholdet mellom kirke og kongedømme med utgangspunkt i Salomos avsettelse av Abjatar.

Det ser derfor ut som forfatteren av Stjórn systematisk har samlet inn stoff til sin oversettelse fra forskjellige kilder. Han har helt sikkert brukt Kongespeilet, antagelig har han også brukt Barlaams og Josafats saga eller en av dens kilder. En videre undersøkelse av Stjórns redaksjonshistorie og dens kilder vil muligens kunne påvise enda flere lån. I denne sammenheng vil jeg påpeke enda ett som til en viss grad bekrefter det bildet vi hittil har dannet oss: forfatteren har i ett tilfelle erstattet et avsnitt fra Bibelen med et resymé fra Honorius av Autuns *Speculum Ecclesiae*. I dette tilfellet er imidlertid kilden angitt.<sup>59</sup> Jeg tør ikke uttale meg bestemt om dette avsnittet er tatt fra en oversettelse av *Speculum Ecclesiae* eller direkte fra originalen — en språklig undersøkelse måtte vel kunne klarlegge det. Hvis det siste er tilfelle, kan det ikke forklares ut fra de samme praktiske hensyn som lånene fra Kongespeilet og Barlaams og Josafats saga, man må vel da heller tenke seg at det er gjort for å få en kortere versjon.

Gjennomgående tror jeg altså at det er av praktiske grunner forfatteren av Stjórn har lånt fra Kongespeilet. Men det kan reises visse innvendinger mot en slik forklaring. For det første: hvor arbeidsbesparende har disse lånene egentlig vært? Ville det ikke være like lettvindt å oversette selv som å lete frem tekster fra Kongespeilet? Her må vel vurderingen bli nokså

<sup>59</sup> Stjórn s. 384 ff. Dom. 19—20 er her gjengitt etter den forkortede versjonen i *Speculum Ecclesiae* og plassert etter kap. 3, antagelig på grunnlag av en datering i Honorius av Autuns *De imagine mundi* (PL 172 col. 169). Jfr. *Speculum Ecclesiae*, PL 172 col. 837 f. *Speculum Ecclesiae* er ellers kilden for en del av Stjórns «skyringar». Det ser ut til at verket er brukt nokså fritt. F.eks. er en allegori om Samson sterkt skåret ned og forenklet (Stjórn s. 419 f. jfr. *Speculum Ecclesiae*, PL 172 col. 933—35). Men Stjórn kan jo her bygge på en forkortet versjon av *Speculum Ecclesiae*.

skjønnessig. Det kan imidlertid ikke være tvil om at det har vært adskillig lettere å skrive av de lange avsnittene fra Salomos historie, i alt bortimot to kapitler, enn å oversette dem selv. Lånene fra Davids historie har vel derimot ikke spart oversetteren for så mye arbeid, men tenker man seg at han har begynt sitt arbeid med å samle inn eksisterende oversettelser, trenges det vel likevel ikke noen spesiell forklaring på at han også har benyttet dem uten at det i hvert enkelt tilfelle har vært arbeidsbesparende.

Den andre innvendingen man kan reise, er at forfatteren av Stjórn ikke kan ha unngått å se at det ikke var noen ren oversettelse han lånte. Det er ingen tvil om at han har hatt både Vulgata og Kongespeilet foran seg, det viser blandingen av Kongespeilets og Vulgatas tekst på flere steder (jfr. s. 180 f.) og innskuddene fra Vulgata i avsnitt som er lånt fra Kongespeilet. På flere steder er avsnittene fra Kongespeilet rene tillegg til Vulgatas tekst, slik at følgen av å bruke dem, blir at Stjórn's tekst blir forlenget og ikke forkortet. Dette gjelder Davids bekjennelse (s. 172), de mange replikkene med kristen begrunnelse av dødsstraffen (s. 165), Davids ord om hvorfor han vil skåne Saul (s. 176 f.) og de fleste av de eksemplene som er regnet opp på s. 180. Man kan også trekke inn en del av replikkene fra Salomos historie, f.eks. Davids ord om Adonjas opprør (s. 184) og hans formaninger til Salomo (s. 187 f.). I disse tilfellene ser det derfor ut til at den «praktiske» forklaringen må suppleres. Man kan tenke seg at forfatteren av Stjórn her på en diskret måte vil få inn noe av Kongespeilets budskap. Dette kan ikke utelukkes, men det kan i alle fall ikke være hele forklaringen: svært mange av disse replikkene har ingenting med Kongespeilets budskap å gjøre i det hele tatt, f. eks. de som er nevnt på s. 180. Som nevnt, ser heller ikke den svært forsiktige bruk av de resonnerende avsnitt i Kongespeilet ut til å peke i denne retning. Det er derfor spørsmål om ikke lånene av dem først og fremst skyldes at de er levende og godt utformet og at forfatteren av Stjórn av den grunn har funnet dem velegnet til sitt bibelverk. Men dette utelukker jo ikke at han i en del tilfelle også kan ha festet seg ved innholdet og f.eks. funnet Kongespeilets tanker om dødsstraffen gode og oppbyggelige. Og når det gjelder karakteristikken av David, er det helt klart at det er innholdet han har festet seg ved: han har funnet det passende med en utførlig karakteristik og har samlet stoff fra Kongespeilet. Man kan også undres på hvilke refleksjoner han har gjort seg over Davids ord om hvorfor han ville skåne Saul: har han oppfattet hentydningen til Magnus Erlingsson? Hvis han har stått miljøet omkring den norske kongen nær, må han åpenbart ha gjort det. Men hvis han ikke har stått dette miljøet nær, er det ikke vanskelig å forklare at

han har tatt med denne replikken like så vel som mange andre, ideologisk helt nøytrale, uten å reflektere over at det hadde noe aktuelt siktepunkt i det hele tatt. Lånet av denne replikken tvinger oss derfor ikke til å regne med noen nær forbindelse mellom forfatteren av Stjórn og norsk hoffmiljø, dvs. Kongespeilets miljø, men utelukker det heller ikke.

Når det gjelder Kongespeilet, har denne undersøkelsen ført til at man må regne med at forfatteren har hatt et enda friere forhold til Bibelen enn man tidligere har ment. Det har vært alminnelig å tale om Kongespeilets frie gjengivelse av sine kilder, men strengt tatt har denne oppfatningen ikke vært særlig godt begrunnet. F. Jonsson sier f.eks. etter å ha gjennomgått parallellstedene mellom Kongespeilet og Stjórn at disse sammenligningene er interessante: «thi derefter kan man slutte sig til hans behandling av de andre ukjente kilder». <sup>60</sup> I virkeligheten er det svært lite man kan slutte om forfatterens kildebruk ut fra antagelsen om at Kongespeilet bygger på Stjórn: man må da tenke seg en forfatter som dels siterer fritt etter hukommelsen og til og med husker feil, <sup>61</sup> dels kopierer slavisk. De slutninger som ut fra dette kan trekkes om bruken av ukjente kilder, er selvsagt av nokså begrenset verdi. Regner vi derimot med at forfatteren av Kongespeilet har bygget direkte på *Vulgata*, finner vi at han hele tiden har samme forhold til sin kilde: hans gjengivelse er frie parafraaser, og han forkorter eller utvider etter behov. Man skulle derfor tro at han må ha hatt et lignende forhold til sine øvrige kilder som til Bibelen. Hittil har lite vært gjort for å finne mulige kilder for Kongespeilet, men Mollands undersøkelse av allegorien med de fire søstre (jfr. n. 34) tyder på samme selvstendighet i behandlingen av kildene som i de bibelske episodene.

Avvikene fra Bibelen er av to typer: Resyméer og parafraaser av de fortellende avsnittene og tillegg og forandringer, særlig i replikkene, som har sammenheng med Kongespeilets hensikt med å gjengi fortellingene.

Når det gjelder den første typen avvik fra Bibelen, er det neppe grunn til å søke etter spesielle forbilder. I en rekke tilfelle er avvikene utslag av at forfatteren skjærer vekk det som er overflødig for hans formål. Men i andre tilfelle gjengir han, som vi har sett, fritt, uten at det fører til noen forkortelse. Denne parafraaserende gjengivelsen er så gjennomført at den mest rimelige forklaringen på den er at forfatteren har gjengitt fritt etter hukommelsen. Som vi har sett, er der også et par avvik som kan skyldes

<sup>60</sup> Innledning s. 65.

<sup>61</sup> Innledning s. 62 f. Jónsson er her blitt korrigeret av Paasche, som påviser at forfatteren av Kongespeilet har gjengitt riktig de fleste av de stedene Jónsson mener at han har husket feil (Studier over Konungs skuggsiá s. 22 ff.).

at han har husket feil. Dette gjelder grunnen til at Simei brøt Salomos påbud og opplysningen om at han hadde flere hus i Jerusalem (s. 192). Likeledes må den rimeligste forklaringen på avvikene i Davids klagesang over Saul og Absalom, i Abimeleks replikk til Saul osv. (jfr. s. 180) være at forfatteren har gjengitt etter hukommelsen. Der ser også ut til å være noen detaljfeil til som kan støtte denne oppfatningen. S. 90.28 heter det at Moses p.g.a. Israels synd drepte flere tusen menn, s. 106.10 heter det om samme episode at han drepte mange hundre. Det korrekte tall er 3000 (2. Mos. 32,28, Stjórn s. 313). Også en del andre tall ser ut til å være unøyaktige,<sup>62</sup> men her må man ta forbehold om varianter i Kongespeilets forelegg.

Et mer betydelig avvik har vi i episoden med Israels synd da Moses var på Sinai: da syndet folket med hedenske kvinner. Men det som ellers fortelles om Mose reaksjon stemmer helt med 2. Mos. 32 om gullkalven, og det står ingenting i Bibelen om at Israels folk begikk noen annen synd enn den å dyrke gullkalven mens Moses var på Sinai og fikk budene. Det ser derfor ut som forfatteren av Kongespeilet blander sammen med 4. Mos. 25, hvor det fortelles om folkets synd med moabittiske kvinner, og hvor det også ble strengt straffet. En slik sammenblanding kan delvis forklares med at Israels avgudsdyrkelse i Det gamle testamente betegnes som hor. At tallet 23 000 i stedet for 3000 har sneket seg inn i 2. Mos. 32 fra 4. Mos. 25 i en del hss. av Vulgata,<sup>63</sup> kan dessuten tyde på at også andre har blandet de to historiene sammen, muligens ut fra den korte hentydningen til at Israels barn drev hor i ørkenen i 1. Kor. 10,8.

Det er også spørsmål om ikke de to gullkalvene — i Kongespeilet «nautene» — (87.34 ff.) kan forklares ut fra hukommelsesfeil. Tidligere har der vært lansert to forklaringer på dette avviket. Vandvik vil gi det en antikirkelig tendens og mener at de to «nautene» symboliserer Erling Skakke og Magnus Erlingsson,<sup>64</sup> Anne Holtsmark mener at forfatteren har misforstått «tegniserieprinsippet» i en billedfremstilling og sett to dyr i samme øyeblikk i stedet for ett på to tidspunkt.<sup>65</sup> Vandviks forklaring må betraktes som ren spekulasjon uten noe belegg i selve teksten. Be-

<sup>62</sup> Jfr. F. Jónsson, Innledning s. 63 ff.: fristen til Ninive er 30 dager i stedet for 40 (90.36), hvis det er riktig at det siktes til keiser Theodosius' lov om frist for fullbyrdelse av dødsstraff, har Kongespeilet her 40 istf. 30 dager (106.2). Jfr. også avviket i episoden med David og Batseba, ovf. n. 27. Her kan man tenke seg at Stjórn har korrigert Kongespeilet.

<sup>63</sup> Roma-utg. (jfr. n. 17) II s. 247 f.

<sup>64</sup> Studier over Konungs skuggsiá s. 67 f.

<sup>65</sup> Studier over Konungs skuggsiá s. 94 ff.

tegnende nok må han innføre en ekstra biskop som Sverre forsonet seg med i 1183 i en «knapp» beretning i Sverris saga for å få sin tolkning til å passe med de to biskopene i Kongespeilet.<sup>66</sup> A. Holtsmarks forklaring er rimeligere, men jeg tror heller ikke at den er korrekt. Man skulle nemlig tro at «tegneserieprinsippet» var så velkjent at en så opplyst forfatter som Kongespeilets ikke ville la seg lure av det. Da er det mer rimelig å tenke seg sammenblanding med en annen gullkalvepisode som A. Holtsmark også nevner,<sup>67</sup> nemlig 1. Kg. 12,28, hvor Jeroboam lot lage to gullkalver og sa at det var de som hadde ført Israel ut av Egypt. I begge gullkalve-episodene brukes forøvrig samme replikk i Vulgata: «Ecce/hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Egypti.» — altså flertall. Dette kan ha gjort sammenblandingen lettere. Jeg tror også de 2, henholdsvis 4, eplene i syndefallsberetningen kan forklares ved at Kongespeilets forfatter har gjengitt etter hukommelsen og selv funnet på slike smådetaljer.

Når det gjelder den andre typen avvik, er det derimot rimelig å tenke seg at Kongespeilet bygger på andre kilder. De moralske problemer fortellingene i Det gamle testamente reiser, har utvilsomt vært diskutert hos en lang rekke forfattere i middelalderen. En undersøkelse av bibelkommentarer, moralteologiske verker, prekener o.l. vil antagelig kunne plassere Kongespeilet i forhold til tidens teologiske litteratur og kanskje bringe for dagen noen av dets kilder. Men det er et enormt arbeid: v.s.a. det kolossale trykte materialet — bl.a. over 200 bd. i Mignes Patrologia Latina — er der et enda større uttrykt. Jeg har derfor ikke gjort mer enn spredte forsøk på å finne kilder i sammenheng med denne undersøkelsen. Jeg vil likevel, med alle forbehold, lansere en hypotese om forfatteren av Kongespeilets forhold til sine kilder. Det er karakteristisk at de forklarende utvidelsene i Kongespeilet så ofte kommer til uttrykk i replikker. F.eks. uttrykkes Esekias' motiver for å be om et lengre liv gjennom en replikk, likeledes Davids og Salomos grunner til å straffe, Davids sanne anger og hans motiver for å skåne Saul, ja selv når forfatteren vil forklare hvorfor Abjatar ble avsatt, uttrykker han det ved at Salomo sa at Abjatars egen skyld dømte ham og ikke han (126.19—21), enda han ikke tidligere har referert noen slik replikk. Jeg kan derfor tenke meg at forfatteren av Kongespeilet i en viss utstrekning har omformet de kommentarene han har bygget på til replikker for å gjøre fremstillingen mer levende. Til tross for at forfatteren sjelden lar seg føre på avveier av sin fortellerglede, er det nemlig ingen tvil om at han har sans for dramatik og livfull fortelling.

<sup>66</sup> Studier over Konungs skuggsiá s. 68.

<sup>67</sup> Studier over Konungs skuggsiá s. 98.

Kontrasten til de tradisjonelle bibelkommentarene er her åpenbar. På dette punkt ser Kongespeilet heller ut til å være beslektet med historie-fremstillinger, og man kan her tenke på at det er et velkjent trekk i eldre historieskrivning — bl.a. i den norrøne sagalitteraturen — at person-karakteristikker og resonnement over begivenheter har form av taler eller replikker som legges de handlende personene i munnen. Men disse spørsmålene krever nye undersøkelser, og jeg håper å kunne ta dem opp i et eget arbeid.

#### *Forkortelser*

Kgs. = Konungs skuggsiá, utg. av L. Holm-Olsen, 1945.

MGH, LdL = Monumenta Germaniae Historica. Libelli de Lite.

KLNM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.

PL = Patrologia Latina, ed. J. P. Migne.

Henvisningene til Stjórn er til Ungers utgave, 1862.